

USUTEADUSLINE AJAKIRI

TARTU ÜLIKOOLI USUTEADUSKONNA
VÄLJAANNE

Vastutav toimetaja: E. Tennmann.

Sisukord :	lk.
E. Tennmann, Mõni sõna uuelt toimetajalt	1— 3
E. Tennmann, G. Teichmülleri kristluse filosoofia	4—32
O. Sild, Mõningaid vanu hauakive meie maal	32—40
E. Tennmann, Präanimistilised ollused Kalevipojas	40—48
Toimetusele saadetud kirjandus	48

Usuteaduslise Ajakirja

I. aastakäigu sisu:

- O. Sild, Omamaalise usuteaduslise ajakirja ülesanne ja siht.
- H. B. Rahamägi, Ülitähtis küsimus usuteaduses ja usuelus.
- J. Köpp, Usulisi liikumisi Eestis.
- F. Jürgenson, Usuõpetuse seisukorrast ja korralduskäigust alg- ja keskkoolides.
- E. Tennmann, Rahvusvahelised kirikute koonduspüüded.
- A. Bulmerincq, Tänapäeva Vana-Testamendi teaduse uuemaid probleeme.
- O. Sild, E. V. Tartu ülikooli usuteaduskonna elust ja tööst.
- O. Sild, Assiisi Frantsiskus teaduseuuringus.
- O. Sild, Assiisi Frantsiskuse põhivaated ja püüded.
- F. Jürgenson, Usuõpetuse praegusest seisukorrast meie koolides.
- O. Sild, „Kirikliste mälestusmärkide komisjoni“ tööst.
- O. Sild, „Halliko Valla kohto ja Seäduse Ramat“.
- S. Raffay, Ungari Luteruse usu kirik.
- L. Ravasz, Ungari Kalvini kiriku seisukord.
- Usuteaduslisi oskussõnu: A. B. C. D. E.

Lisavihk, hind 50 s.:

- O. Sild, Kas Tallinna doomkirik on kirikuloolises arenemiskäigus olnud piiskopi-kirikuks?

II. aastakäigu sisu:

- J. Köpp, Jumalateenistuse korra uuendamise küsimusi.
- A. Lepold, Katolik kirik Ungaris.
- O. Sild, August Hermann Francke' mõjud meie maal.
- A. Bulmerincq, Karl Konrad Grass † 25. nov. 1927. a.
- E. Tennmann, Rahvusvahelised kirikute koonduspüüded.
- T. Laur, Keiserinna Katariina II. aegne eesti- ja venekeelne pihtimise korra kava käsikirjas greeka-õigeusulise rahva jaoks Eestis.
- O. Sild, E. V. Tartu ülikooli usuteaduskonna elust ja tööst
- H. B. Rahamägi, Kas tuleb otsida uut religiooni, ja kui, siis mis-sugusel joonel?
- Varia.
- Usuteaduslisi oskussõnu: F kuni Z.

Lisavihk: Usuteaduslisi oskussõnu, hind 75 s.

III. a. № 1 sisu:

- E. Tennmann, Mõni sõna uuel toimetajalt.
- E. Tennmann, G. Teichmülleri kristluse filosoofia.
- O. Sild, Mõningaid vanu hauakive meie maal.
- E. Tennmann, Präanimistilised ollused Kalevipojas.

Usuteadusline Ajakiri

Tartu Ülikooli Usuteaduskonna Väljaanne

Vastutav toimetaja: E. Tennmann

III aastakäik

September 1928

N° 1

Mõni sõna uuelt toimetajalt.

E. Tennmann.

Asudes Usuteaduskonna määramise põhjal „Usuteaduslise Ajakirja“ toimetajaks, pean tarvilikuks rõhutada, et professor O. Silla algatus selle ajakirja asutamisel ja käima panemisel kaugemale ulatava väärtusega on, kui seda veel suudetakse igalpool hinnata. Ajakirja ülesandeks osutub ühendust hoida usuteaduskonna ja kiriku tegelaste vahel, nimelt teaduse, sellega ka teadlikkuse mõttes. Usuteadus, kui teadus, ei tunne hirmu mingi küsimuse ees, vaid kaalub kõik äärmise rahuga, mis elu etteveeretab. Sest ka kirikuelu ei seisa paigal. Mitte ainult küsimused, nagu kiriku ja riigi, kiriku ja kooli lahutamine üksteisest, vaid ka rida poliitilisi küsimusi, nagu sõda ja rahu, demokraatia ja koguduse printsiip, individuaalne ja sotsiaalne kõlblus ühenduses politikaga, majandusega, kapitalismi ja sotsialismiga, siis hulk sisemisi korralduse ja kultuse küsimusi, ühe sõnaga kõik, mis iganes olude ja aja sunnil päevakorrale kerkib, tarvitab asjatundlikku ekspertiisi. Seni on ainult osa neist probleemidest teadusliku valgustuse saanud, näiteks kiriku tüübi määramine esimesel kiriku kongressil. Suurem osa päevakorda on ilma teadusliku valgustusest jäänud. Mõni asi on koguni igakülge valgustuse ja ajutiselt õige seisukoha võtmise peale vaatamata eksiteele sattunud, nagu ametivande küsimus, ka perekonna seisu asi. Halvasti ehk kompromissi mõttes lahendatud asjad aga suruvad endid ise uuesti päevakorrale ja peavad seni tõsist edu kinni.

Akadeemiline usuteadlane peaks eesrinnas asjatundjana esinema, kes ilma erakondluseta asub kõige raskemate ülesannete kallale. Ta peab õnnetuseks nii mõnegi silmis oma teaduse pärast usuvastase ehk usuliselt hädaohtliku isiku värvi või varju kandma. Sest ikka veel leitakse, et usk ja teadus vastased olevat. Selleks eelduseks on kahjuks andmeid tegelikust kirikuelust ikka juuretulnud. Teaduse ühtlustamist ja ühtlust

võime otsida ainult mõtteteadusest. Kui teda sealgi ei ole, siis on ta alles tuleviku asi. Usuühtlus on isegi Rooma kirikus ainult administratiivselt-formaalne, mitte sisuline. Kuid teaduse ühtluse puudus ei saa olla usulise positsiooni tugevuseks. Usul peab olema oma jõud. See jõud peab esinema usutunnistaja isikus inimese hinge ühtlusena. Ainult indiviid ise ühtlase olevusena saab kehastada usu ja teaduse ühtlust. See aga on vaimline nähtus. Nii on siis ainult elav isik see, kes ilma kompromissita ning ilma sisemise lõheta peab eneses saavutama otsitava ühtluse. Ei usul ega teadusel saa olla tõsist väärtust väljaspool inimest, sest kumbagi ei tohi inimesest lahutada. Kuid seda on ometi tehtud niihästi usu kui teaduse nimel. Sellest on tekkinud suuremal määral kui ühelgi teisel põhjusel vastolu nõndanimetatud „objektiivse usu“ ja „objektiivse teaduse“ vahel. Mõlemad saavad ikka võistlejaks oma „objektiivsuse“ pretensiooniga, kui nende „absoluutsus“ üldmaksvuse sihis asub inimesest välispoole. Kuid sellega muutub ka inimene teaduse või usu orjaks, kaotab tasakaalu ja kokkukõla. Tõepoolest ei saa inimene välispoolt muud kui tõukeid, äratust. Nende sunnil areneb tema siseelu, mille üksikud funktsioonid ei saa loobuda üksteisest ilma patoloogiliste tagajärgedeta.

Kõige kuivem matemaatik ei saa töötada tundelise rahulduseta. Nii on ekslik igatahes ratsionalismi või intellektualismi etteheide või kartus. Niisama ekslik on „müstilise“ irratsionalismi eelistamine või soodustamine. Sest muidu peaks müstikud loobuma igast argumentatsioonist üldse. Kuid paremad müstika soovitajad on intellektuaalselt väga arenenud ja kasutavad ka seda oma seisukorda, mida nad teadliselt valitsevad. Oma töö tulemuste põhjal võin juba öelda: tõsist, puhast kristlust ei ähvarda ega saa ähvardada mingi teaduse hädaoht. Kuid teadus on tõesti hädaohtlik puudulikule ja segasele usule. Ametlik ristiusk ei ole kaugeltki puhas. Tema puhastamisel on usuteaduskonnal suur ülesanne. Ärgu siis keegi ehmatagu, kui teaduslik tõde teda üllatab. Olgu ta julge, et eksinud teadus ei ole teadus ja ei või ka püsida. Ennemine püsib juba ekslik usk, nagu ka ebausk veel praegugi kadunud ei ole. Sest neil ei ole vaja mingit kontrolli. Ja see kontroll, mis neil on, ei ole objektiivne, vaid allub isegi mitmel viisil teaduslikule analüüsile ja seletamisele, kuigi ta ei sega mitte vastava usu pooldajat ennast. Kes aga

kardab teadust, sel ei ole kaugeltki seda kannatust, mida ta arusaamatult leiab Jumalal olevat. Kui ta siiski tahab uskliku nime kanda, siis katsugu rahulikult teadust oma kohtulaua ees ülekuulata, enne kui lõpuotsuse teeb.

Mõtlemine, nimelt selge järjekindel mõtlemine ei ole usuasjus sugugi kardetav ega ülearune asi. Vastupidi: sügavam, mitmekülgsem mõtlemine usuküsimuste ja olluste üle on otse hädatarviline asi. Kuid nagu ei saa teise asemel süüa ega magada, nii ei saa ka teise asemel mõtelda, saab ainult äratada ja juhatada. Usulise kultuuri tõus ei ole mõeldav ilma kõigi osaliste kaastegevuseta. Ei aita mingi valmis eetika või dogmaatika süsteem, kui lugija või kuulja ükskõikseks jääb. Ükskõiksust kaotada saab ainult tunnete kaudu. Loomulikult peab ka teadus tunnete kaudu tegutsema, kas positiivselt või negatiivselt, see oleneb suurelt osalt kuulja või lugija isiklikest eeldustest. Vasturääkimise väljakutsumine pole kellegi halb teene, sest see on liikumine ja mitte seisak. Õnneks on meil tundelikkuse pindala õige avar.

Teaduslik töö sallib niisama vähe paigalseismist kui elav usk. Sellepärast loodame, et Ülikooli usuteaduskond usulise elu arenemisele ka oma ajakirja kaudu suudab tarvilikka tõukeid anda ja sellega oma eluõigust põhjendada ning tõestada. Mida elavam osavõtt ajakirja tarvitamisest, seda suurem lootus on ka kiriku ja sellega meie kodumaa vaimlise kultuuri tõusmiseks.

Viimane väide võib kõlada hooplemisena. Ärgu see kedagi eksitagu. Sest nimelt teadliselt kriitilise töö tagajärjena julgeme vastu astuda Harald Höffdingi hinnangule, kes ütleb religiooni ülesande olevat kultuuri väärtuste hoidmise. Sellega teeb tema religiooni kultuuri teenriks. Meie püsime selle vastu teadliselt ristiisu, ja kus teda ei ole, iga puudulikugi religiooni, isegi usuasendi (surrogaadi) suveräänsuse alusel. Väga mõõdukas oli Schleiermacher'i algseisukoht, kui ta usule „eriprovinci“ nõudis, sellega usu autonoomiat nõudes. Kuid meie ei sea neid väiteid mitte credo'na üles, vaid avaldame seda kui töötulemust, mille põhjendus nõuab hoopis pikemat käsitlust. Peame aga siiski tarvilikuks seda avaldada nende pärast, kes iseendaga võitlevad usu ja teaduse „vastolu“ pärast ja on hädakorral valmis ohverdada oma nii ülitarvilist mõistust. Sellest ohvrast tohime küll dispenseerida. Kui mõni kõrv halvasti kuuleb, siis ei too mingit parandust tema kinnitopimine.

G. Teichmüller'i kristluse filosoofia. *)

E. T e n n m a n n.

A. Filosoofilised eeldused.

Ristiusk võib olla ainult üks. Tegelikud ajaloolised ristiusu kujundised ei saa olla täielikud. Neid saab vaadelda parimal korral liikidena või tüüpidenä. Et iga tüübi esitaja oma ristiusu kuju ainuõigeks peab, ei ole võõrastav, sest inimlik eriseisukoht kui perspektiivne on egotsentriline. Tema pretensioon ainumaks-vusele ei ole vastuvõetav. Sest ta on tegelikult piiratud, sellega ainult osaline, ajutine, kohaline tõde, mitte viimane ega lõpulik.

Mitu õiget ristiusu tüüpi üksteise kõrval ei ole mõeldavad. Kuid perspektiivsetest tüüpidest ei sa üksi õige olla. Sest nad on mõõdapääsematult kõidetud kitsama silmaringiga ja ripuvad kujutlusist, mis on lõplikud, nagu ruumi ja aja kujutlused. Loomulikult on tegelikud kristlusetüübid ka segatud ülevõetud ollus-tega eelkristlikkeist usundeist, mille sekka kuuluvad isegi väga tsentraalsed dogmaatilised ollused, nagu lunastamine, pühitsemine ja palju muud. Apologeetilised vaidlused kristluse kasuks ja poleemika kristlikkude konfessioonide vahel ei saagi tabada märki, seni kui võitlus keerleb ainult perspektiiviliste seisukohtade eelista-mise või osalise arvustamise ümber. Need vaidlused, see polee-mika ei saa vabaneda subjektiivsest iseloomust, kuigi see sub-jektiivsus on kollektiivne, ühine tervele kirikule või kirikuharule. Eksegeeski jääb samasse piirkonda ja ei pääse sest välja, kui ei leia endale uut alust, uut mõõdupuud.

Seda imestamisväärsen on Jeesuse pädagoogika ja praktiline teoloogia, mis töötab saada tuleviku usuteaduseks. Tõlneritele ja patustele, nõrkadele ja väetimaile suudab tema pakkuda paremat kui Olümpi nektari ja ambroosiat. Igapäevase mure-elu elanikkele ilmutab tema Jumala rahu kättesaadavalt. Harimatuile avab tema uue ilma, mis on enam kui Plaato ülev ideede ilm ja võrratu ühegi ilmavaatega. Tema pildirikkad aforismid ja mai-sest elust võetud tähendamissõnad sisaldavad tõtt, mis alles tee-vad inimese inimeseks.

Meie imestus selle imelise Natsareenlase kohta tõuseb kõr-gema kraadini, kui meil korda läheb tema õpetuse ja kuulutuse

*) Jaanuari konferentsil 1928 peetud kõne täiendatult.

sisu nii puhtal kujul kätte saada ja süstematiseerida, et iga sünkretistiline tolmutübe endisest hommikumaa usu- ja mõtteilmast kõrvale jääb. Tuleb konstateerida, et U. T. Piibli teoloogia, kui ta jääb niisama kitsasse raami, kui eksegees ja dogmade ajalugu, ei suuda ära teha seda tööd. Meie peame pöörama mõtteteaduse poole.

Vaieldagu küll filosoofia vastu, ja osalt õigusega, et tema ei suuda meid aidata, siis ütleme küll: ka mõtteteadlased võivad eksida. Kuid miks on nad siis niipalju eksinud? Nad on kinni olnud põhivaadete küljes ja ei ole teed leidnud nendest vabanemiseks, ega nende ümberhindamiseks. Nad ei ole ka mitte kõik põhimõisted läbimõelnud ja on mitmele neist jätnud vaevärvi. Nii on nemad sootu mööda läinud isiku mõistest ja tema substantantsiaalsest väärtusest. Ehk aga, peatudes siiski selle tähtsama mõiste juures, on nad tema lihtsalt tühjaks teinud. Nii viib Herbart absurdumini Kant'i appertseptsiooni transtsendentaalse ühtluse ja teeb tema naeruväärseks miskiks. Herbart ise aga täidab oma mõiste tunnetusfunktsiooni kujutlustega, kuna tal enesel mingit sisu ei ole, vaid ainult välisilma peegeldus temale ülesandeks jääb. Schopenhauer paigutab küll kujutluse kõrvale tahte, kuid et tahtja isik enam on kui tema tahtmine, või et tahtmine mitte ise isik ei ole, seda tema veel ei näe. Kui siis Ritschl anoloogiliselt Jumala muudab armastuse tahteks, jääb temalegi Jumala isik substanttsina võõraks.

Nagu neist näidetest näha, nii on lugu ka mujal: eriteadused ei pääse tegelikult kaugemale, kui filosoofilised eeltööd mõistete selgituses lubavad. Ja iga loobumine filosoofiast, olgu ta pessimistlik pettumise vili või teadvuseta usuline perspektivism või teadline opositsioon „intellektualismi“ vastu, ei päästa ometi sest õnnetust intellektualismi piirkonnast. Tegelikult jääb ka kõige müstilisema müstiku minimaalsem mõtteilm sesse õhkkonda, mis olemas on. Ja olemas on kord mõtteline õhkkond, mis on filosoofia loodud.

Tegelikult ongi kõik kristlikud teoloogid, algades kirikuisadega, isegi U. T. autoritega, paratamatult rippuvad olnud filosoofiast. Kui nüüd meie tahame teadvusele jõuda ristiusu olemuse kohta, ei ole teist teed, kui teadvusele jõuda ristiusu ja tema väljenduste filosoofiliste eelduste kohta. Kristluse vabanemine peab tarvitama sedasama teed kui tema kütkestamine. Muidu meie kuidagi puhta ristiusu juure välja ei jõua.

Kas võibki olla midagi soodsamat kristluse suveräänsusele kui see? —: Kristuse kuulutus on tõeliselt uus ilm, mitte paljas ilmavaade, uus elu uutel alustel, mida isegi kreeka teadliselt mõtlejad targad ei võinud leida, ammugi mitte kaugema hommikumaa targad. Kristlik misjon esimestel sajanditel tegi paratamatut kompromissi. Kuid hoolimata kõigest oli uus varandus olemas ja läks ühes uue kuulutusega laiali, küll animistlikes-spiritistlikes valgustuses. Tõde paistis hellenistlikes videvikus. Plaato koopa allegooria varjas evangelist Johannese valgust, sest see valgus oli ise poolest saadik hellenistline.

Evangeelium kustus pea judaistlikel pinnal. Püsima jäi ta hellenistlike kultuuri mail. See aga ei võinud sündida ilma suhtumata kreeka mõtteilmaga, mis paratamatult niris kõrgustikelt massidesse, nagu meie ajal darvinism ja materjalism.

Siiski suutis kristlus oma uue jõuga mõju avaldada ka hellenismi peale. Kreekast päritolevad mõisted saavad Uues Testamendis uue värvi, mille põhjused on põhjalikuma uurimise väärilised.

Gustav Teichmüller¹⁾ põhjendab seda järgmiselt:

1) Esimene põhjus on, et U. T-is *logos* suhtub Jeesuse ajaloolise isikuga. Nii omab see, mis Kreekale on üldine printsiip, siin isikulise ajaloolise suhte. Niisugune mõiste muudatus on küllalt suur, et teda tundmatuks teha. Kuid kreeka kirikuised olid filosoofiliselt liig hästi koolitatud ja orienteerusid otse teed ühtekuuluvusest.

2) Teine põhjus on, et ristiusk religioonina pöördus rahva ja mitte õpetlaste poole. Sest kui religioon on kõikide päralt, siis ei ole teadust hinge päästmiseks mitte vaja. Tekib küsimus: kas U. T. ignoreerib ainult teadust (filosoofiat) või ka tema saavutatud karaktereid, mida pretendeerivad filosoofid teoreetilisele eluvaatlusele (*θεωρεῖν*) ja mis siiski leiduvad U-s T-is: *τελειωσις, ἀθανασία, ἐλπίσιν, τιμότης* etc., etc. ja pealegi eesrinna s või peaksid need omadused kustuma ühes filosoofiast loobumisega? Kuna teoreetiline aru (*νοῦς*) ära langeb, tuleb neid mõisteid üleviia praktilisele arule. Nii võib *νοῦς* U-s T-s eranditult tähendada ainult praktilist aru. Vastavalt omab südame *πνεῦμα* eetilise tegevusena ning jõuna nimetatud karakt-

1) Neue Studien zur Geschichte der Begriffe III lhk. 425-jj. Geschichte des Begriffs der Parusie, lhk. 27-jj.

rid. Ilma selle vahe kindlaks tegemata U. T-i ja kreeka terminoloogia vahel ei ole võimalik nende õiget suhetust leida.

3) Nende kahe põhjusega on seotud kolmas. Nimelt on ristiusus vähemalt üks mõiste täitsa uus ja võõras tervele kreeka mõtteteadusele — isiku igavese tähenduse mõiste. Ei Plaatole ega Aristotelesele võinud mõttesse tulla, et individuaalne Kallias või Sokrates kuulub igavesti maailma süsteemi ja jääb sinna igavesti. Alles ristiusk võttis indiviidi mõiste tõsiselt oma isikulise logosega, isikulise surematusega ja providentsia mõistega. Loomulik on, et kristlus ei juurelnud hulga probleemide kallal, nagu: materia, ruum, aeg, idee j. n. e. jättes nad lahendamata, kuna kirikuisad, luues dogmad, leppisid pahaaimamata ristiusule koguni heterogeensete kreeka lahendustega. See ongi peapõhjus, miks ristiusk seni ei suutnud areneda filosoofilise ilmavaateni.

Sest ka uuemad, kristliku ajajärgu süsteemid ei tee muud, kui reprodutseerivad tegelikult vanu süsteeme mitteoluliste muudatuste või kombinatsioonidega. Isegi katsed, võtta süsteemi surematut isikut, pole annud muud kui palja fantaasia, sest aluseks võetud põhimõtted ei suuda vilja kanda, kui süsteemi muutus nõuab kõikide endiste koordinaatide muutumist.

Kuna kirikuisad muutsid kreeka filosoofia kõrgema saavutuse teoloogiaks, läks viimase sajandi mõtteteadus vastupidist rada: teoloogia tehti filosoofiaks. Fichte, Schellingi, Hegeli suured süsteemid pole õieti muud kui Jumala inimeseks saamise dogma filosoofiline väljendus. Nii ei olegi filosoofia ise vabaks saanud ega ole ta teoloogia vabaks annud. Fichte, Schleiermacher, Hegel kaotasid subjektiivse-individuaalse vaimu objektiivse-absoluutse sisse ära kõige tema surematusega ja sellega ühtlasi hävitasid nad kristluse uudsuse ja omapärasuse, millest ka vana filosoofia ei suutnud arusaada, lahendades indiviidi üldsusesse.

Ainsa erandi leiame Leibnitz'is. Kuid teda takistas arvestamine ajavooludega. Nii ei saanud temagi süsteemi luua ja ei saanud teda kasutada ka tema järeltulijad, seni kui vastased mõtted mõjul olid. Alles filosoofilise materjalismi, positivismi ja idealismi pankrott avab tee uuele filosoofiale.

Gustav Teichmüller ei tule mitte juhusliselt kristluse filosoofia peale. Trendelenburg'i soovitatud põhjalik töö ük-

sikute mõistete ajaloo kallal, süvenemine Plaato ja Aristoteelse metoodi toovad talle palju äratust. 1872 a. kirjutatud ja 1874 a. avaldatud raamat „hinge surematusest“ annab juba kriitlise ülevaate seniste ilmavaadete kohta ja kuulutab välja neljanda, kristliku ilmavaate. Selle teeb küll Ernst Laas — philosophische Monatshefte 1874 — kihvtiselt naeruväärseks, kuid mitte ilma sisemise valuta. Pealegi on tema argumentatsioon loomulikult positivistiline, sellega koguni teisel alusel ja enam retooriline, kui loogiline.

Oma suuremas töös — Religionsphilosophie — lubab Teichmüller hulgas kohtes ristiusu kohta käivaid otsusi avaldada erilises teoses — Philosophie des Christentums. Kuid see raamat jäi ilmutamata, sest Teichmüller suri juba 1888 a. mai kuus, kaks aastat peale Rel. Phil. ilmumist. Kuid järele jäi loeng 1886-st aastast Kristluse filosoofia kohta. Kahjuks on see liiga lühikene ja ei sisalda kõiki lubatud lahendusi. Ometi näeb tema kujust, et kõigist eelmistes töödes antud eeldustest raske oleks sel kujul rekonstrueerida seda, nagu R. Kallas seda võimalikuks pidas. Nähtavasti ei ole R. Kallas seda loengut ise mitte kuulnud. Muidu poleks ta mitte sarnast arvamist avaldanud.

Et Teichmülleri tööd seni varju on jäänud, võib seletada 1) sellega, et ta julges puutuda Kant'i suurt autoriteeti nii tabavalt, et ei olnud võimalik tema kaitseks välja astuda. Tuli vaikida, kuni Kanti autoriteet peale Hegeli langust veel kord uue õitsengu läbielas. Vaigiti siis, kuni jahtus uus Kanti hoog. 2) oli teaduses empiiriline positivistiline vaim nii tugev, et puhta metafüüsika kohta avalikult eitavale seisukohale asuti (Ritschl!). Kuulutati kristlust ja õpetati kristlikku teoloogiat ilma metafüüsikata! Mis tähendus Jumalal ja hinge surematusel küll siis võib olla? Tõepoolest ainult animistline-spiritistiline. Muu osa usust pidi loomulikult saama praktilise maigu, olgu siis egoistlise-materjalistlise või askeetilise-eetilise varjundiga. Ja usu enese iseloom pidi saama paratamatult „mõistuse“ ohverdamiseks Jumala meelepäraliseks teeneks (!) —, nõue, mida ei tunne imelikul kombel isegi primitiivne ega ükski pagana usk. Mis ime, kui haritlased sellest „usust“ võõrduvad ja julgele materialismile kaissu langevad ehk paremal korral hinge paratamatuid nõudeid rahuldavad religiooni surrogaatidega!

Need nähted on aga otse kisendavad. Terve kultuur ägab selle all. Tõesti hingelise põrutusega loome apostli hädakisa Rooma

8, 22. 23 ja imestame seda geniaalset episoodi, nagu taevast tulnud meteoori. Hiigla võimalused ripuvad kristluse selge ja puhta mõistmise küljes. Ei ole sugugi tühine ega kõrvaline töö ajada jälgi kuni viimase võimaluseni, kuni meid lämmutatavate filosoofiliste eeldusteni, mis faktiliselt on iga tee kinni pannud ristiusu puhtuse kättesaamiseks. Filosoofiline terror oma autoriteedi austamisega pole sugugi vähem kardetav kui majanduse või poliitilise vabaduse loomuvastased kitsendused ja piiramised oma ülekohtuste tagajärgedega. Ja filosoofiline saamatuse ei ole mitte vähema ulatusega ega vastutusega kui mõne suurema tööstuse haru vildak juhtimine. Ei ole ju ükskõikne, kas asju aetakse isiku või üldhuvides. Ei ole aga ka ühiskonnal õigust väärtuslist isikut suruda alaväärtusliste „üldhuvide“ orjusesse, olgu nad varustatud, mis tahes aatelise etiketiga.

Inimese väärtus on mõtteteadusele varjule jäänud, peale üksikute katsete, mis on vanadesse linnupaeltesse kinni jäänud. Rooma kirikus proklameeris Martin Luter indiviiduumi õiguse, kuid ei annud kahjuks tema süstemaatilist põhjendust. See põhjendus on kristlikul usuteadusel tänini võlgu. Kõik, mis seni isiku väärtuse ja inimese õiguse hääks on tehtud, on ikka pooleli jäänud. Ei ole palju edasi viinud ei prantsuse revolutsioon ei sotsialism ega Fr. Nietzsche. Individualism on ikka subjektiivseks jäänud, sest ta pole ikka veel leidnud süsteemi ega õiget vahekorda ühiskonnaga või maailmaga. Ja moodne demokraatia elab uut kriisi läbi, niihästi õiguse- kui riigiteaduses. Naelutame selle nähtuse kinni, vähemast kui probleemi. Ja nimelt kui probleemi, mille lahendamise katsedki on tänuväärsemad asjad. Sest tema praegune lahendamatus on, vaatamata, et tema ühendus tegeliku eluga mitte igauhele silma ei paista, äärmise tähtsuse ja tagajärgedega, mida nägija loeb välja igast avaliku elu liigutusest. Kuidas oleks muidu võimalik majandusline-poliitiline despotism üksikute käes suurtes ja väikestes oludes? Kuidas võis sõja- ja börsitehnika areneda „kristliku“ kultuuri õhkkonnas mõõitudeni, mis hirmutavad iga inimese väärtusele näkku? Toorest materjali, õiallikaid, maapõue varandusi finansseeritakse isegi vaenlase maal paremini, kui inimhinge varasid oma kodumaal. Hariduspolitika ei või leida õiget sihti, sest inimene ei saa praegu kusagil muud olla, kui ikka jälle „olude“ teener. Isegi käskijate seisukord ei ole parem. Elu hindamine ei jõua kuidagi üle erakondlisest perspektiivsest vaatepunktist. Ja erakondade juhid

— olgu teaduses või politikas, kunstis või aatelistes liikumistes, on niisama kõidetud, kui nende poolehoidjad. Inimene mehhani-seerub. Tema vabadus pole muud kui tuju või illusioon. Usk on muutund shablooniks. Kristus ei ole paljudele tõesti enam parem kui see tont, keda jüngrid kartsid nägevat Keneetsareti järve videvikus.

Uue Testamendi uuemad uurijad — formgeschichtliche Schule — jõuavad tema kohta alternatiivile: kas eshhatoloogiline või eetiline isik, kuid ilma nende vastolude sünteesita. Kuna aga eetika pole religioon, ja eshhatoloogia on projektsioon — siis on U. T. koolis Jeesuse isik niihästi kui tühistatud. See on positivismi (muidugi eestkätt filosoofilise) vili, tõsise töö peale vaatamata. Mitte ainult Jeesuse isik, iga isik on jälle tühi-seks muutunud. Positivistline idealism võib hõisata.

Graniidi tükil on enam igavikku kui inimese elaval hingel? Inimene jääb ikka aineliste huvide tööriistaks? Isegi riigi ma-janduslisi huviseid pole keegi tasakaalu säädnud vaimliste nõue-tega! Kas niisugune seisukord ei vaja Lunastajat?

Kirik on tervikuna kõrvale jäänud elu juhtimisest. Toidu edasilükkamatus on inimkonnast teinud halva tõukarja ja on edasi lükanud tõsise elu alguse määramata aja peale pärast ihu-likku surma, lokaliseerinud pilvetagusesse ellu, mateeria „põlga-mise“ ja orjamise nimel ühel hoobil. Isegi igavik on saanud perspektiivseks nagu patustamine ja lunastaminegi. Inimese üm-ber on kõik oluline-substantsiaalne, ainult mitte tema ise.

Kõigi nende nähete sügavam viimane põhjus peitub filosoofias, mis ühtlasi kinni peab tervet kultuuri, sellega soodustades materjalismi tehnilist edu ja trööstides ainult ühiskonna välispi-dise edasijõudmisega. Individuaalsed väärtused peavad nõnda varjule jääma, ehk neist jätkub peale otsekoheste materiaalse tarbete rahuldamise ainult veel natukene seadusevastaseks tuju tõstmiseks või raffineerituks üle aisa raiumiseks.

Igatahes seisame kõige ristiusuga kultuurilises umbkotis. Peaks küll väärt olema ilmavaatelisi olusid reevideerimisele võtta, neid ristiusu olemusega võrrelda ja välja jõuda seisukohale, kus põh-jendamatud vastolud on taganenud suurejoonelise kokkukõla ees. Vähemnõudlikud võiks ju siis sellega leppida, et ilmub rida uusi probleeme, mis rahuldavad nende uudishimu, kuna nõudlikumad tungivad edasi lahendusteni.

Ilmavaateid, mida seni esitanud filosoofia ajalugu, ei ole kuigi

palju. Trendelenburg'i eeskujul, siiski seda täiendades ja parandades jõuab Teichmüller jägmise ülevaateni:

Eelastmed:		1. Naiivne materjalism ¹⁾ — ei tunne vahet hinge ja ihu vahel.
		2. Naiivne dualism ²⁾ — teeb järsku vahet ihu ja hinge vahel.
Süsteemid:		1. Idealism.
		2. Materjalism.
		3. Spinozism.

1. Idealism (platonism, dogmaatiline kristlus) jääb üldiseks. Idee, vorm, mõiste, prototüüp ei jõua välja üksikindiviidi olemise tekkimise seletamiseni, ei tunne materiat. Sest üldmateeria kui vormitu ei olegi mateeria. Vormitud ehk individualiseeritud mateeria ei ole enam mateeria. Üldkujundamistung või -võim ei suuda esineda ajas ega ruumis. Igavene idee ei leia teed materjaalsesse ilma. Ükski tihenemine ei tee idee materjaalseks.

2. Materjalism (sensualism, monism, empirism) tunnistab kõik vaimlised nähted mateeria funktsiooneiks, ei suuda aga neid seletada ega leia teed vaimlise funktsiooni juurest tema materjaalse aluse juure.

Nii toetavad mõlemad — idealism ja materjalism — tahtmatult dualismi, rõhutades kumbki oma äärmust ühekülgsest. Nagu kiige pingi ots kord üles kord alla käib, nii istub teine teises otsas ja on vaheldamisi kord all kord üleval. Nad täiendavad üksteist, niisama paratamatult, nagu valgus ja pimedus ja kõik muud perspektiivsed vastandid.

3. Spinozism (identsus, parallelism) — kaotab ihu ja hinge vastasmõju. Eeldades tunnetust ainult homogeensuse piirides (vaim tunnetab vaimu, keha tunnetab keha) topib ta ise endal välisilma tuntuksallika kinni ning loobub selle tunnetuse õigusest. Kui ta siiski kõneleb materjaalsest ilmast, mille tunnetus vaimule võimata tema enda eelduse järele, siis on ta ise oma seaduse vastane.

Nimetatud ilmavaated on kõik perspektiivsed ja projektiivsed. Sest välisilma vaatlemisel ei jõuta mitte vabaneda erilisest vaatepunktist ruumis ja ajas, mis annavad perspektiivse pildi.

1) analoogiline präanimismile.

2) analoogiline animismile, spiritismile.

Tajumise ja tunnetuse suhtes aga vahetatakse ära oma kujutluspilt välisilma objektiga, s. o. peetakse oma nägemise, kuulmise ja teiste meelte välisilma projektsiooni tõeliseks objektiks, mis ei vasta aga kaugeltki meie meelte kujutlusele. Kõrgemal tunnetuse astmel projetteeritakse samuti välisilma isegi mõisted, mis on empiirilise ja aprioorilise olluse ühtlusena või koostusena tõepoolest meie oma tunnetuse saadus. Nii kõneldakse loodusest, looduse seadustest ja paljust muust, nagu oleks need iseseisvad suurused tegelikus välisilmas.

Et aga kõiges tunnetuse tegevuses ainult meie oma tunnetus-sisu on antud, ja et sellel sisul on ainult ideeline olemine meie tuntus-sisuna (mitte reaalne), siis ei suuda ükski neist süsteemest leida olemist ennast = substantiaalset olemist, ega ole tulnud olemise mõiste analüüsi peale, vaid eeldavad olevana ilma mõtlemata ainult meelelist või ainelist ollust.

Sellega peab isegi idealism väga ebajärjekindlalt olevaks nimelt seda, mida ta ise eitab, meeltega tajutavat sensiihlit mateeriat. Mõtteleja, vaatleja näeb, kuuleb, kompab ainult välisilma, unustades täitsa vaatleja subjekti väärtust, hoolimata isegi Kant'i vaimu prioriteedist, mis kogemata kaotsi läheb, ehk sellest küll mitmes variatsioonis kõnet on. See subjekti otsimise ja kadumise lugu mõistete ajaloos on täis otse lõbusaid kurioosume, mis jälle nii veidras vastolus perspektiivilise vaatluspunkti olemasoluga ja praktilise egoismiga.

Mitte mingit ühtlust ei ole võimalik mõelda ilma mõtteleja enda isiklise ühtluseta. Vaatleja ehk mõtteleja enda ühtlus annab alles ka vaadeldavale ühtluse. Ilma selleta ei saaks keskmine maapidaja ka 3—4 põllu järjekordagi kinnipidada, ega oma enese sõrmi loetleda ega neid omakski pidada. Aga see ühtlus peab ka viimase kui aatomi sees olema, sest muidu poleks looduses mingit seadusepärasust ega järjekindlust olemas, kuigi looduses pole teadvust. Seadused ei liigu mitte aatomite vaheruumides, vaid on neist lahutamatult neis enestes ja annavad neile alles aatomi substantsi väärtuse. Viimane ei olene sellega mitte materjaalsusest, vaid substantsiaalsusest. Oluline vahe materia ja idee vahel kahvatub ja kaob.

Aatom on substant, nagu hing, kuigi teadvuseta. Terve ilm, universum on elav. Ta koosneb elavaist, immaterjaalseist, ruumituist, igavestest substantssidest, mis erinevad ainult astmeliselt üksteisest. Sattudes mingisse orgaanilisse süsteemi, peavad

nad alluma süsteemi orgaanilistele nõuetele, niikaua kui nad süsteemis viibivad (näit.: vesinik ja hapnik inimese või looma kehas või taimes). Nagu üksikus aatomis ja organismis, nii on hinges ja universumis kõik tegevus ja tegevuse liigid üksteisega kindlasti koordineeritud, ilma et ükski substants kaoks ehk hävineks. Vett võib igal ajal sundida teda moodustavat hapnikku ja vesinikku tagasi andma. Mingu hapnik kopsu või rooste või tulesse, ta ei kao kunagi ära, vaid võib alati oma endise kuju tagasi saada. Organism ei ole aga substants, vaid substantside kogu ühe substantsi valitsuse all. See valitsev substants inimese juures on tema hing. Ihu lagunemine, muutumine, kõdunemine ei kaota mitte substantsiaalset hinge, olgugi viimane muutlik oma funktsioonide kaudu. Isegi funktsioonide tegevus — aktid — ei kao. Sest nad on reaalse olemisega, kuna nende sisul on ideeline olemine. Nii ei ole maailmas midagi kaduvat. Ilm on igavene, ühtlane. Tema koosseis ei kasva ega kahane kvantitatiivselt. Elemendid — substantsid aga kahanevad, koonduvad, muutuvad ja arenevad teleoloogiliselt, sihikohaselt, kuid ikka ilma kadumata. Sest substants on igavene nagu Jumal.

Materjaalsus on ainult meie meelte fänomenaalsus, meie vaimu vaatlus- ehk kujutlusviis temale (mitte ihule) kuuluvate meelte kaudu.

See IV-jas ilmaavaade lahutab vae vastolu materjaalse ja idealistliku olluse vahel. Et projektsioonid välisilma ei vasta reaalsusele, on tõestatud niihästi füsioloogilise optika kui ka patoloogia poolt. Kujutlused kuuluvad meile, mitte välisilma.

Analooogia järele oma hingelise substantsiga järeltame, et terve meie välisilm koosneb samasuguseist immaterjaalseist substantselst, nagu leiame enese hinges.

Sellega on kõrvaldatud lootusetu dualism kahe ühendamatu ilma vahel, niisama kogemusvastane spinozistiline parallelism. Sellega lõpeb ka kõikumine idealismi ja materjalismi vahel, ega ähvarda meid mingi spiritism või animism, ega ka materjalistlik või idealistlik monism. Ühes kohas on Teichmüller tingimisi nõus seda ilmavaadet personalismiks nimetama. Kuid meil paistab mitte vähem tabav olevat pluralistliku universumi mõte, mida William James ligi 20 a. eest tarvitas ja mida ka fänomenoloogide koolis õigeks peetakse. Nii annavad uuema aja vaated juba mitmes suunas Teichmüllerile õiguse, kuigi tema prioriteet on tähelepanemata jäänud.

Kuid ei James ega fänomenoloogid ei jõudnud siiski nõiarin-
gist välja. Nende plurastiline universum, substantsi ja isiku mõiste
heitleb ikka endiste raskustega. James'i teeneks loeb mõni tema
oppositsiooni monismile. Teichmüller eitab niihästi idealist-
list kui materjalistlist monismi, kui ka psühhofüüsilist paral-
lelismi. Ometi kaotab tema olulise vahe idee ja mateeria vahel
ära. Tema pluralism ei ole mitte Leibnitzi ega James'i oma
sarnane. Sest Leibnitzi monaadid on „akendeta“, neil pole suhtu-
mist isekeskis. Teichmüller aga konstateerib, väljainnes isikust,
siiski tema suhtumist põhjustega või koordinaatidega, mis ei olene
temast. Terve ilm on koordinaatide süsteem, nagu iga aatom, iga
substants, iga hing, iga mõiste, otsus, definitsioon, kuigi viima-
sed ei ole asjad.

Imelikul kombel jõudis juba Aristoteeles välja idee ja ma-
teeria ühtluse ni. Kuid see mõte jäi pooleli. Vist mitte ilma põh-
juseta. Sest selle mõtte edasi arendamisega oleks ta enese ja
Plaato süsteemi tegelikult ise tühistanud ja oleks tõesti jõudnud
ristiusu juure välja.

Leibnitzi lähtekohaks ei ole Demokriiti aatom mitte indivii-
dina, vaid füüsikaalselt-matemaatilisel. Aatomi mõistes sei-
savad vastolus üksteisega tema materjaalsus ja
jagamatus. Niipea kui mateeria jagatav ei ole, ei ole ta ka
enam mateeria. On ta aga jagatav, siis peab ka aatom kui ma-
teeria jagatav olema, sellega ei ole aatom siis mitte enam aatom.
Embkumb: kas ta on maateria, sellega jagatav — ehk immater-
jaalne, kui ta jagamatu peab olema. Igatahes on materjaalne
aatom võimata. Jääb järele **ainult immaterjaalne aatom**. Kah-
juks ei kasutanud Leibnitz seda geniaalset leidust mitte ära, vaid
jättis pooleli.¹⁾

1) Sellega on materjaalne aatom lõpulikult purusta-
tud. Mingi uus purustamise lootus, nagu loodusteadlased sest praegu iseäranis
kui suurest tuleviku jõuallikast unistavad, pole enam võimalik. Iseäranis
hiilgava väljendi andis kirjanik Hans Dominik sellele unistusele romaanis
„Cheopsi püramiid leekides“. Ka ilukirjandus oleneb ajavaimu mõttelistest eel-
dustest. Kui uuem teadus paneb aatomi asemele elektrooni või iooni, aga ei
võta temalt ometi endiseid aatomi atribuuta — materjaalsust ja jagamatust,
siis on tegemist ainult nime muutusega, kuna arusaamine jääb endiseks. Sel
joonel on juba huvitavam W. Ostvaldi energeetika õpetus. Kuid Ostvald jätab
kõrvale energia tsentrite substantiaalse olemise juurduse. Nii on selgusetu,
kas tema energia on aktsidents või substants, ehk küll viimane paistab eelis-
tatud või endast mõistetavaks peetud olevat. Meie seletuse järele aga saab

Ükski ilmavaade ei ole täiesti ekslik, vaid ainult osaliselt. Sellepärast kutsub ta parandusi välja.

Nii ei tarvitse IV ilmavaade mitte radikaalne uudis olla, vaid sisaldab iga ilmavaate tõeteri, mis seal ühekülgse, kooskõlata väljenduse leidsid.

Neid kooskõlastades saame järgmise ülevaate. Neljas ilma-vaade võtab omaks järgmised tõeosad:

- 1) naiivsest dualismist —: a) hing on ise substantis;
b) materia on meie kujutus.
- 2) naiivsest materjalismist: a) looduse ühtluse
b) substantside ühelaadilikkuse.

I. teaduslisestma terjalismist: funktsioonide seaduspärasuse.

II. idealismist: idee prioriteedi.

III. spinozismist: substantsi ühtluse.

Neist joontest kujuneb terve ilmavaateline süsteem.

B. Kristluse filosoofia.

Kristlust ei vaatle filosoof mitte juhuslise, singuläärse, erakorralise nähtena (hoolimata ühendusest ajaloo- ja ajaloolikkusega, sest tema ajaloolikkus pole muud kui fakt ega anna sarnasena veel iseloomustust), vaid otsib temas aprioorilist, paratamatut, üldist, transtsendentaalset. Kristlus ei esine siis mitte mõne ajutise liikumisena, nagu filosoofilised koolid ja voolud, kiriklised konfessioonid või teoloogilised süsteemid (või abstraktsioonide saadused), vaid kui tarvilik, jäädav, igavene vaimu vorm, millel on põhi inimese hinges, nagu nägijal nägemise võime. Filosoof (olgu ise kristlikust õhkonnast), kui ta otsib aprioorilist ollust, peab tunnetuse huvides asetuma välis- poole risti- skus- ses mõttes, et loobuda singuläärs- est, perspektiiv- lisest seisukohast ja tabada ka seda, mis metafüüsiliselt senise konkreetse risti- usu väljenduses on jäänud arendamata. Ükski teoloog ei ole läbisaanud ilma filosoofiliste eeldusteta, mida on tarvitatud ilma palju mõtlemata kui valmisolevat terminoloogi- at, ilma kontrollimata sellega kõidetud ilmavaadet. Nii sai Atha- naasius rippuvaks Plaatost ja Aristotelesest, usupuhastajad Niko- mahhi eetikast, Baur — Hegelist, Thilo — Herbertist, Ritschl —

jõud ainult substantsi omadus, sellega ainult aktsidents olla. Nii ei või ka Ostvaldi loodusfilosoofia püsida, kuigi juba tema õpetus on tegelikult materja- listi pankroti tunnustamine.

Kantist, Oettingen — idealistidest üldse (Plaato, Aristoteles, Hegel).

Kuna empiiriline kristlus pole ühtlane nagu näha konfessioonide ja teoloogiliste koolide hulgast, on filosoofia kui üldteadus õigustatud teda uurimusesemeks võtma.

Iseloomustades ristiusku leiame, et see ei ole lihtsalt asutaja õpetus (nagu seletas ratsionalism), ega lihtsalt kultus ja riidid (= väline külg), ka mitte paljas eetika (Lessing) — sest eetilised motiivid olenevad dogmaatilisist veendeist. Alles eetilise meelsuse suhtumine — koordineerimine usu objektiga teeb usu tõeliselt religioosseks.

Toetudes hinge funktsioonide uuele¹⁾ liigitusele (mõtlemine = tunnetamine, tundmine = tahtmine, liikumine = välistegevus) leiame kokkuvõttes religiooni definitsiooni: Religioon on Jumalasse suhtunud meelsus, mis sümboliseerub kultuses, eetikas, dogmaatikas.

Ristiusk algab Jeesuse ajaloolise isikuga ja on tema kaudu levinedes määranud vaimlise elu laadi, mida kristlane elava jõuna endas kannab. See on esialgne ristiusu nominaal-definitsion.

1. Jeesuse elu.

G. Teichmüller ei pea Jeesuse neitsist sündimist mitte ajalooliseks, ehk ta küll selle idee tähtsust (selge vahetegemine jumaliku ja inimliku olluse vahel) ei eita. Jeesuse isa oli hariplik käsitöoline. Ristija Johannese kohtamine sai pöördepunktiks Jeesuse elus, tõstes tema iseteadvust, mida peegeldab Jeesuse visioon peale ristimist. Kiusamise lugu kõrbes näitab 3 teed, millistel Jeesus oleks võinud teostada oma kuulutust, respektiivselt toetudes kas rahva massi, preestrite või Rooma universaalse võimu peale. Jeesus tõrjub kõik tagasi saadana kiusatustena. Prohvetina erines Jeesus oluliselt endistest. Tema ei kuulutanud mitte kauget tulevikku, vaid Jumala riiki lähemal ajal — otse olevikus, üsna ligi, rõhutades meelsust selle eeldusena, nagu Ristija Johanneski. Ka ei olnud tema Jumal kaugel väljas, vaid Jumalat tundis ta eneses. See ühtluse ja osaduse tunne Jumalaga tõi tema tuntusele, et tema on tõotatud Jumala poeg — Messias.

Ses liigituses on tähtis: 1) liikumise eraldamine tahtmisest, 2) tahte ja tunde ühtlus (identsus).

Jeesus uskus kindlasti, et tema läbi töotuse täitmine tuleb. Tema tahtis kõigil sedasama osadust ja meelsust äratada, mis temal enesel oli. Imetegemine oli talle vastumeelt. Joona märgi isearaldus ei ole 3 päevane hauasolemine, vaid paradoksiline Jumala keeldumine prohvetile imetegemises appi tulla, isegi prohveti hädasse jätmine.

Arstimine ei sündinud mitte imetegemise pärast, vaid meelsuse vabastamise sihis, kasutades ja tunnustades sellega looduse tunnetamist ja valitsemist.

Imede tõsine väärtus ei ole mitte vastolu intellektiga, vaid nende õige ala või piirkond on meelsus, sisemine ime, kontakti leidmine enne tundmata vaimu ilmaga, uus valgus.

Jeesuse kõnedes rahvale on palju piltlikku ollust — metaaforlist, pädagogilistel põhjustel.

Paganatega kokkupuutumine kinnitab Jeesust universaalses mõttes, mida juba leiame Ristija Johannese juures (Aabrami lapsed — kivist). Teadliselt kogus ta enesele jüngrid, kes tema vaimu pidid levitama. Jüngrite välja saatmine misjoni käsuga on ristiusus — põhimõtteliselt uus nähe, mida enne ei tunta, ühenduses universalismiga, mis Roomas esines vastupidiselt.

Jeesus ei toetanud oma kuulutamist mitte Calvini ega Savonarola kombel välise võimu peale, ei poliitiliselt ega religiooselt. Sellepärast pidi tema oma ajalikku konflikti katastroofilise lõpuga ettenägema ja jüngrid oma kannatamise ja surma vastu ettevalmistama. Ja imestamisvääriliselt teostab ta ka selle raske ülesande ning kindlustab sellega kristluse püsivuse, hoolimata kõigist tuleviku eksitustest ja moonutustest, asudes selgel puhtal vaimlisel võimul. Tema Jumalapoeegsus on puht vaimlise iseloomuga ja siiski faktum *κατ' ἐξοχήν*.

Tema võim kasvas nii, et teda juuda religioonile hädaohtlikuks peeti ja roomlaste abil toorelt surmati.

Jüngrid ei olnud mitte alati kindlad omas poolehoides Jeesusele. Loomulikult pidid nad, nagu Peetrus ja Sebedäuse perekond, kõikuma uue vaimuilma ja auahne poliitilise Messia riigi lootuse vahel. Jeesuse surma põrutavad kogemused aga andsid ülekaalu uuele religioonile.

Tema jüngrid ei pidanud Jeesuse vaimu mõjul selle ilma elu mitte lõplikuks ega päriseluks, vaid ainult tõsise elu eelastmeks ja uskusid isiku edasielamise sisse, rippumatult välisest kujust. Nii tekkis ülestõusmise usk, mida Paulus õigu-

sega loeb ristiusu aluseks. Jeesuse surmaga ühinesid jällegi paljud müüdid, kuid see surm sai tõukeks tema äratatud vaimu iseseisvaks levitamiseks ja arendamiseks terves ilmas.

2. Usundite ülevaade.

Kõik religioonid peale ristiusu jagunevad kahte gruppi: a) projektiivsed ja b) panteistlikud religioonid. Esimeste jumal on inimestest ja loodusest väljas, teistel sees. Suhe jumalaga esimeses liigis on: a) egoistiline — kartuse usundis,

b) südametunnistuse kohane — õiguse ehk seaduse (patu) usundis.

Nendega võrreldes on ristiusk — vabaduse usk (Room. 8, 15 mitte sulase vaim). Panteistlikes usundites kaob jumal ära isiku funktsioonidesse (ka looduse tunnetamises). Hingefunktsioonidele vastavalt jaguneb panteism:

a) teo-panteismi (nagu buddhism):

1. edu-entusiasm,

2. kiriku- ja riigi-entusiasm (Oettingen, Rothe),

3. kunsti-entusiasm (Schiller),

b) tunde-panteismi: müstitsism ja kvietism.

d) mõtte-panteismi:

idealism, brahmanism, Spinoza.

Ristiusus ei ole Jumal küll väljas, vaid sees, kuid ta ei kao mitte ära hingefunktsioonidesse, ega sula isikuga ühte, vaid on temaga küll jäädavas ühenduses, siiski erineva substantina (nagu perekonna liikmed)¹⁾.

3. Kristluse kuus konstitutiivset elementi.

Iseloomulik kristlusele on:

1. Mina = hinge mõiste. Hing on — iseseisev, iga-vene olevus, millele keha on ainult ajutise nähtusena vastu-
säätnud. Seda mõistet ei ole üheski endises religioonis ega filosoofias leida. Hing ei ole mitte kehaga segatud, nagu kartuse usus, ega taba karistused ja valud keha peale surma nagu õiguse usus. Ainult Tertulliani sarnane materjalist võis väidata,

1) Pikem põhjendus G. T. Religionsphilosophie, lk. 93—541.

et ei ole vaimu ilma kehata, sest et kehata vaimusid põrgus piinata ei saa.

Ka ei kao tema funktsioonidesse nagu panteismis. Sellest järgneb, et hing mitte ainult ihuliku elu ajal olemas ei ole, vaid ka enne sündimist tal igavene minevik ja peale surma igavene tulevik on.

Hinge surematus, mis vastab tema iseseisvusele ja rippumatusele, on spetsiifiliselt kristlik veene ja leidub teistes religioonides paremal korral aimdusena. Varjud kreeka haadeses on inimese välise kuju pildid, mitte hing ise. Niisama ei taibata indlaste juures uuestsünni õpetuses hinge mitte metafüüsilise olevusena. Vastoluna muidu kõikjal leiduvale dualismile on kristluses ainult üks printsiip. Keha ilm on paljas nähe. Sest hing võib ihu maha panna nagu rüü ja endale võtta kõdunemata ihu. *Liudastir*

Tema ei ole mitte paljas ihu aktsidents, ka mitte ihu produkt. Hing on iseseisev, igavene. „Mina olen, enne kui Abraham oli.“ „Teie nimed on eluraamatusse kirjutatud enne aega (enne maailma rajamist)“ — s. t. hing on niisuguse ilma plaani sisse võetud algusest peale.

Õigusega tegi ap. Paulus ülestõusmise õpetuse ristiusu kardinaalpunktiks.

2. Jumaluse mõiste. Ristiusus ei tule Jumalat mitte projektiivselt väljas otsida, ei Olümpis ega sinises taevas. Isegi Jumala kõikpaiksus on ekslik projektiivne dogmaatiline määrus, mis igalpool kutsub välja arusaamatusi, kui teda mitte ei võeta allegooriliselt. Sest kuna ruum ei ole mitte reaalne, ei ole ka Jumal mitte meist väljaspool olemas. Siiski pole Jumal mitte panteistliselt võtta abstraktse või loogilise ühtluseks ehk lihtsalt substanttsina, kes iseteadvusele jõuab inimese vaimus.

Kristlik kujutlus oletab suhet isiku ja isiku vahel, Minu ja Sinu vahel. Küll ei saa Jumal kusagil avalikuks, kui ainult meis. Siiski on ta ilma printsiibina meie teadvusest erinev.

3. Suhe Jumala ja inimese vahel. Projektiivseis religioonides on Jumal despoodina oma alamate vastas. Iisraelis, keda küll Jumala lapseks nimetatakse, on ometigi tegu patronaadi suhtumisega, eelistades valitud rahvast teistele, kes eksijate lamastena needmise alla satuvad. Sõnakuulelik sulane saab isandalt palga.

Panteismis on Jumal ja hing — identsed.

Stoikud (Seneca) nimetavad inimesi Jumala järeltulijaiks,

Jumala sugulasteks, mõtlevad aga, et Jumal-logos, s. o. mateerias esinev loogiline -ideeline olevus inimeses avalikuks saab.

Ristiusus on meil tegu lapse suhtega, armastuse osadusega, mis ei eelda ei täielikku heterogeniteeti, ega identsust, vaid ise-seisva hinge läbikäimist isikliku Jumalaga.

Armastus kustutab kõik kartuse võõra, välise võimu ees, kõik südame piina, kahetsuse ja lunastushäda. Täitmise seisukohast on see kõik ainult eelaste.

4. Suhted inimeste vahel ja Jumalaga. Inimese ühtlane suhtumine Jumalaga määrab ka nende omavahelise suhtumise. Jumala riigi idees taibatakse Jumalat piltlikult kuningana ja isana, kes omi lapsi juhib, ennast vaimus ilmutades. Side selle riigi osaliste vahel on ainult seespidine — ühine meelsus. Sellega ei ole kirik mitte väline instituut ja ei sihi mitte valitsemisele riigis, vaid nägemata. Niipea kui kirikut ei võeta nägematuna ja Jumala riiki, mis siit ilmast ei ole, mitte kui teokraatiat otsekoheselt mõttes, vaid kui juutide eeskujul suhetust Jumalaga seotakse välise saatusega, ajaliku õnne ja õnnetusega, siis tuleb õndsuselugu identifitseerida maailma ajalooga. Sellepärast pole ka Oettingen'i kiriku mõiste mitte kristlikku algupära, vaid kuulub poliitilisest küljest panteistliku religiooni kuiju. Antagonism selle ilma ja Jumala riigi vahel on tarvilik, sest muidu ei ole kõrgem ühtlus saavutatav.

Kristlikule taifele on selle ilma elu inimliku arenemise alamklass. Sest mitte ainult meie kinnistähete süsteem ei ole Jumala ilmutuse ja tegevuse väli, vaid terve universum.

5. Jumala suhtumine ilmaga ja ajalooga. Kristlusele on ilm tehnilise süsteemina ühtlane tervik, milles kõik valmis on algusest lõpuni. Kristus on A ja Ω . Aeg on paljas vaatlusvorm. Ei ole mingit in infinitum minevat halba lõpmatust ega mingit hhaost, mis igas projektiivses religioonis, isegi juuda usus säätakse loomise ette, nii et see ei olegi algus. Kirikuisadele, kes selle vaate ületöid ristiusku, tekkisid sellest suured raskused maailma seletamises. Augustin küsis: Kus oli Jumal enne? Projektiivses religioonis on terve elu kartuse ja lootuse, järelikult ajamõiste määratud. Panteismis jääb ajalikkus küll maailma, aga „mina“ päästab end oma funktsioonis, ning leiab seal oma sisu ja igavese elu.

Ristiusus on aeg tühistatud Jumala providentia, ettenägemise mõiste kaudu. Ajalugu, milles meie maisel

elul üsna väike osa, pole mitte oluline. Tähtis on ainult õndsuselugu, sest tõsine elu on seespidine.

Kaduvad vormid on ainult olevuste suhtumise vahendid. Kristus: Laske surnud oma surnud mätta.

6. Meie religioon on köidetud ainuüksi Kristuse isikuga. Kristus pole meile mitte ainult ristiusu alustaja, vaid ajaloos ilmunud Jumala Poeg, kelle isiku külge köidame oma terve elu.

a) Kuivõrra on aga Kristuse vaim meis ja kui kaugelt on tema Jumala Poeg? „Kui teil minu vaimu ei ole, siis ei ole teil elu, siis ei ole teie mitte minu õiged jüngrid.“ Viinapuud oks peab viinapuud küljes olema, muidu ta vilja ei kannaks. Kuid on eksitus — arvata, et keegi, kes meile oma mõtteid ilmutab, meile ka ühtlasi vaimu annab. Vaim kuulub sellele, kelle omad mõtted on; vaimu ei saa üleanda, vaid ainult teises äratada.

b) Kui kaugelt on Kristus Jumala poeg? Meie võtame selle väljenduse parabooliselt, nagu Kristus üldse rahvale ikka piltlikult kõneles. Loomulikus mõttes on ta kui jämedalt materiaalne vastuvõtmatu. Poeetilisel legendil ilma isata sündimisest on see mõte, jumalikku põhimõtteliselt inimlikust lahutada. Mitte lihast ja verest, vaid Jumala vaimust peab elu alguse saama. Jeesust pidada tõsiseks Jumalaks endast — oleks ateistiline ja tühistaks kristluse. Siis oleks Jeesus oma ihuliku ilmuvuse poolest Clemens Alexandrinuse seletuse järele hea näitleja olnud, kes ainult silmakirjaks sõi ja jõi ja ennast risti laskis lüüa. See arvamine on doketismina tuntud ja on pärit paganusest (Homeer'i theophaniad). Seesama lugu on Kristuse taevaminemisega. Jeesus ise nimetab ennast igalpool inimese pojaks. Siiski pole ta mitte paljas inimene, hariliku individuaalsuse mõttes (s. t. non communicabile), mille järele üks inimene teisest ja projektiivsest jumalast aja ja ruumi kaudu lahutatud on (ka mitte mõistuse, empiirilise tuntuse, humanitase etc. communicabile järele opp. divina). Tema kohta ei saa tarvitada üldiseid, keskmise inimese omadusi. Jeesus oli täielik terve inimene, selle eriomadusega, et temas esimesena ärkas Jumalast lahutamatu olevuse teadvus — Joh. 10, 38: „Isa on minus ja mina olen Isas.“ See teadvus, et Jumal ennast ilmutab inimese vaimus (mida nimetame kristlikuks teadvuseks), tõusis inimekonnale esimest korda Jeesuses. Sellepärast on ta *πρωτότοκος* hulga

vendade seas. Vanas Seaduses ilmub Jumal projektiivselt tormis, tuule kohinas j. n. e. Et Jeesus ennast Jumala Pojaks tunnistab, oli juutidele pahanduseks ja nende Jumala mõiste seisukohast Jumala teotamine (blasfemia). Neile võõras mõttes toetub Jeesus psalmile 82,6: „Mina ütlesin, teie olete jumalad (cf. Dtu. 14,1; Joh. 10,34) Ka meie teologid ei rahuldu selle Jeesuse tõlgitsemisega ja võtavad selle üteluse pildina. Juudas tähendas „Jumala laps“ ainuüksi Iisraeli rahvast eelistamise mõttes. Kreeklaste juures sellevastu tuleb apoteoos sagedasti ette (nagu Pauluse ja Barnabasega Lüstras, kus neid Zeus'iks ja Hermes'iks peeti). Jeesuse jumalateadvus ei põlvene aga mitte Kreekast, vaid on täitsa originaalne. Kreekas esineb see võimalus kas doketismina (varjuhus) või panteismis (nagu Plaato, pärast ka Hegeli juures, kes ennast Jumalaga identifitseeris). Jeesus ei nimeta ennast kunagi Jumalaks ega Loojaks, vaid ainult Jumala Pojaks, kes erineb Isast ja teab siiski teda endas olevat. Tema toob *πληρωμα* inimese olevusele ja kuulutab päästjana lapse vabadust. Sest kõik, kes temale kuuluvad, peavad Jumala lasteks saama (*υιοι του θεου*).

Selle spetsiifilise ülevaate juures võib küsida: kus on G. Teichmüller'i eksegeetiline tõestus, et niisugune kristluse karakteristikat tõeste vastab ristiusule? Mul tuligi sellest stuudiumist läbiastuda, kuni selgus, et G. T. meetod pidi vastupidine olema. Tema läks filosoofilistest põhimõistetest välja, uuris nende ajalugu ja nendega väljendatud ilmavaateid. Kõik filosoofilised süsteemid, mitte ainult antiiksed, vaid ka neist rippuvad kristlikku ajajärku kuuluvad, iseäranis idealistilised, mis nii väga on mõjutanud ristiusu tõlgitsemist ja koguni pidasid endid kristluse tugedeks, osutusid ometi järjekindluset, puudulikkudeks hüpoteesideks. Nende kriitika ja põhijoontes leiduvate vigade parandamine sobib aga imestamisvääriselt kristliku isiku väärtuse hindamisega, jumalateadvusega, ruumi ja aja kategooriast rippumatusega ja rea muu mõistetega, mis pole mitte ühekülgsed idealistilise tuntusteooria tulemused, vaid on köidetud inimese elu vaimlise isiku tervikuga. Sellega oli kinnitatud, et ristiusk on oluliselt leidnud ja päästnud inimese elava Jumala ja tema ainusündinud Poja läbi. Mitte nii palju patu, kui üksiku kõrvale kaldumise, vaid terve oma mõttekäiguga oli inimene kadunud ja surnud poeg, kelle ristiusk ülesäratas ja tagasi tõi Isa juure.

Ilmutus, suhted Jumalaga ei ole mitte köidetud välise

autoriteediga, vaid on otsekohesed, vahenditud, elavad, ilma mingisuguse hädaohuta langeda relatiivsesse subjektiivsusesse.

Ilmavaadete võrdlus ja asjatundlik kriitika kooskõlas Kristuse vaimu sisse süvenemisega annab sellega kindlamad alused kristluse filosoofiale, see on — ristiusu õigele seletamisele, kui U. T. ühekülgne pedantne eksegees ja sissejuhatuse, isegi Piibli teoloogia, mis kõik valgustavad eriautorite isiklikka ilmutusi; kuid need ei ole mitte vabad kohalikke oludest ega ajavaimust. Kuidas võivad väiksemad vaimud edasianda suurema suurvaimu tõsisest hingeelu ehk vaimu, vabaneda järsku judaismist, hellenismist, mõnest usuloolisest ideest?

G. Teichmüller väitab lausa: apostlite ja evangelistide kuulutatud kristlus ei ole mitte tõeline ristiusk. Jeesus üksi oli tõeste ja täiesti vaba igast judaismist. Meil ei olegi puhtaid ristiusu allikaid ajaloos, vaid ainult segatuid. Ja ainult nende kaudu saamegi ristiusu olemust välja analüüsida. See ei ole raske. Kuna judaism ja hellenism tuntud on, siis juhivad just need meid õigele teele. Põhimõtteks peab olema: kõik on häreetilise, mis leidub teistes religioonides. Sellepärast on nimelt segatud elementidega täidetud allikad väga tänuväär, mis tuleb sellest, et autorid ise seda ei märka, mida nad kõik naiivselt on kirjapannud.

Nii on puhtkristlikud mõtted, tunded ja muud elemendid ometi alleshoidunud. Ristiusk on teadliselt uus religioon. Paganad heitsid talle noorust ja uudsust ette, sest tõe tunnuseks peeti siis kõigepealt vanadust. Selle seisukoha vastu pidid kirikuisadki ristiusku kaitsma. Mäejutluses astub Jeesus teadliselt V. T. formaalse seaduse usu vastu välja ja ka V. T. Jumala mõiste vastu. Jeesus likvideerib judaistliku ajaloo filosoofia tema tasumõttega, mis V. T.-is küll probleemina esineb, kuid tõsiselt lahendamata jääb. Jeesus loobub juuda Messia ideest, ütleb enese tegelikult täiesti lahti judaismist, kõige tema teoloogiaga ja mõtteilmaaga.

Missugune oli siis tema enese teoloogia, kui ta ei olnud ei judaistline ega hellenistline?

Religiooni filosoofias annab G. Teichmüller iga üksiku võimaliku puhta usu tüübi kohta vastava dogmaatika, eetika ja kultuse karakteristik. Sest religioon, kui Jumalale suhetud

meelsus, sümboliseerub kõigi kolme hinge võime kaudu. Selle pärast on igal religioonil puhtal kujul kolm elementi:

dogmaatika — tunnetuse (mõtl.) avaldus,
 eetika — tunde = tahte avaldus,
 kultus — välistegevuse avaldus.

4. I. Jeesuse dogmaatika.

A. Jumal — ei ole a) mitte projektiivne nagu paganline kartuse jumal ehk juuda seaduse jumal.

— ei ole b) mitte panteistline *θεῖον* meie sees, kus mina moodusena kaob, vaid — mina püsib kõigi oma funktsioonega, kuid — peale selle on meis (minus) veel meist erinev Jumala ilmutus — jumalateadvus, mida tunnetame

1) kui meid kandvat võimu, mille kohta meil on teadvus kui

2) armastusest ja kõigest täielikust, sel määral, kui tema ei olene meist ega välisest loodusest.

B. Meie „mina“ suhtumine selle Jumalaga, kes terves ilmas valitseb võimuna, ja alles meie vaimus ennast ilmutab ning meile teadliseks ning avalikuks saab. Selle Jumalaga on meie suhtumine — kui lapse suhtumine isaga ja mitte kartuses, nagu paganate juures, ega patus või kurjas südame tunnistuses nagu Juudas.

a. Filoloogilised alused.

Esimest korda tuli lapse osadus Jumalaga Jeesuse kaudu ilma. Mitte tema üksi, vaid ka rahunõudjad (Matt. 5, 9) on Jumala lapsed. Meie Isa palves peavad jüngrid Isa poole pööрма. Palveks ei ole vaja minna templi ega mägedele — s. o. paganline, vaid Jumal on salajas ligi ja see on — inimese vaim, kus Jumal ilmub. Taevas ei ole väljas, vaid südames. Taevariik avaneb hinges. Õndsad need, kes puhtad südamest (5, 8). Jumala nägemine ei ole mitte enam surmav, nagu enne Juudas, vaid on kõige tunnetuse eesmärk. Et Jumal ennast ilmutab oma lastele, siis peavad jüngrid (10, 20) kartuseta kuulutama, mis neile antakse kõneleda, sealsamas. Jumala vaim ise kõneleb nende kaudu, sest ainult poeg (= laps) tunneb isa (11,27).

Jeesuse suhtumine loodusega. Mt. 5, 45. „Teie taevane Isa laseb oma päikest paista õigete ja ülekohtuste peale.“ Jeesus ei asu mitte endisel seisukohal, mille järele Jumal oli maagiliselt ühendatud loodusega, vaid eraldab looduse kõlblusest. Maagia eitamisega vabaneb ka mõtlemine ja saab eksaktne loodusteadus alles ristiusu pinnal võimalikuks ja ilma vastoluta ristiusule. Looduse rippumatus kõlblusest annab ka imetegudele juuda ajaloofilosoofilises mõttes eitava väärtuse. Jumal ei käi mitte tujude järel, vaid tunneb oma laste tarbeid ette, ilma palumata ja inimeste muretsemiseta. Jumala ettenägemise (providentia) põhjal valitseb terves looduses ots-tarbekohane kord (teleoloogiline). Palvekuulmise tõotus ei käi mitte kõiksugu erisoovide kohta, vaid peaasja kohta: Jumala osadus on tingimata saadaval igalühel, kes seda taganõuab. Selles osaduses aga ilmub ka tunnus, et Jumala eesmärgid maailmas tingimata täide lähevad. Juuksed peas ja varblase saatus katusel kuuluvad kindlasse ilmakorda, kus kõik on mõõdu ja arvu järele korraldatud.

b. Selle dogmaatika filosoofia.

Et Jumalat leida, kes meiega kõneleb, tuleb anda ka kuulja mina lähem piireldus. See võib olla ainult see, millest ta enesele teadline ~~on~~, ja mida ta teab enda omanduse olevat. Kuid ta on ühenduses ilmaga, ja nagu temas, nii valitseb kõiges looduses ja vaimuilmas Jumal, kellelt isik saab toitu ja väärtust. 1) Inimese mina seisab ühenduses looduse ja ilmaga. Kuid see ühendus pole meie loodud, järelikult ka mitte teiste olevuste loodud. Sest kui mina ei suuda meie mitte mõjutada teisi. Nii tuleme 2) mina suhetusele enese sisemusega, milles esinebki Jumal.

a) Jumal ei ole aga mitte ainult meie teadvuseta mina, n. n. hing, sest aruideed ja meie liikumise seadused ja meie funktsioonide koordinatsioonid on kõigil isikulistel olevustel needsamad, sellega mitte singuläärsed ega individuaalsed.

b) Kuna geneetiline alus kõigil identne ~~on~~, erinevate üks-teisest päritud ja kogetud dispositsioonide ja võimete poolest individuaalselt.

c) Suhetust selle aluse ehk Jumalaga ei saa määrata kategooriate abil, mis on moodustatud nähete analoogia jä-

rele, nagu osa ja tervik, põhjus ja mõju etc., vaid siin on tegemist spetsiifilise suhtega, mis ennast ilmutab ainult iseenda kaudu. Sellegärast on ainult üks võimalus seda suhet väljendada võrdlevate piltidega, nagu Jeesus tarvitab selleks isa ja poja ning sünnitamise (sigitamise) pilti.

2) Jumal esineb ühtluse n a isiku ühtlusele (= religioon), kuid inimese hinge 3 funktsioonile vastavalt — kolmes manifestatsioonis:

- a) kui tõde,
- b) kui armastus,
- c) kui võim.

Need ei ole aga mitte Jumala 3 isikut.

3) Kuna Jeesus esimesena selle tõe tunnetas, oli tema Isa süles ja on sellega ilma süsteemi toetuspunkt, millel asub tööpoolest ja ajalooliselt terve hilisem inimkonna meelsus. Sellegärast on tema meie valgus ja ilmutaja, Johannese *Λόγος*, ilma kellela tema tõde maailmas mitte ei ilmunud. Edev ja alp on ütelda: keegi teine oleks võinud seda teha. Pealegi on see tuntus Jeesuses niisuguses täielikkuses ilmunud, et iga hilisem temalt ainult võtta võib. Sellegärast on Jeesus Jumala Poeg sensu eminenti, ehk küll kõik Jumala lasteks saavad tema läbi.

4) Temas oli esmakordselt ka armastuse vaim (*πνεῦμα ἄγιον*), kes on tingimata tarvilik tõetunnetuseks. Ilma armastusest asume ilma suhtes perspektiivsel seisukohal ja ei suuda suhet Jumalaga mitte leida. Seda vaimu ei tohi mitte südame tunnistusega ühtesäada, sest tema ei oie sihitud seadusele, vaid esineb meelsusena kui vabadus ja armastus.

Jeesuse sõna ja isik ei kannu seda vaimu mitte kohe edasi (muidu poleks tema ka mitte risti löödud). Jumal ise (mitte Jeesus) peab meile selleks andma dispositsiooni ja tõuke. Kuid vaim läheb välja Jumalast ja Jeesusest (mitte Jumalast üksi, nagu õpetab kreeka kirik), sest ajalooline vahendus Jeesuse kaudu on möödapääsematu. Sellega erineb tema Jumalast lahutatava vaimuna, niisama Jeesusest ja elab kõigis kui Püha Vaim.

Seda Kristuse vaimu kuulutati kui uut vaimu, mis ei sündinud juuda usu vanaisse astjaisse. Tema andis imestusvääri-lise võimu pattusid andeksanda, (Mt. 9, 36), millise õiguse Jeesus usaldas igale jüngrile.

II. Jeesuse eetika.

Kristliku eetika ainus printsiip on armastus. Armastusest Jumala vastu sigineb venna armastus — misjon. Armastuses leiame uue suhtumise Jumalasse, oleme vabastatud orjusest ~~aga~~ tea midagi karistava Jumala vihast.

Sest ristiusus ei ole Jumal meist väljas, vaid vaimus meie juures. Kartusest ei ole juttu. Patt on andeksantud. Taevariik on inimese päralt, kes ütleb: Abba, armas isa. Niisuguses osaduses Jumalaga ei kohuta meid ükski maine õnnetus. Sest: „Õndsad, kes kannatavad minu pärast“. Mure kaob. Sest Jumal muretseb meie eest. Oleme vabanenud kõigest maisest ja meil on kindel usaldus Jumalasse (8, 23 jj.) „Nõudke esite Jumalariiki ja tema õigust, siis peab teile kõik pealegi antama (6, 23). Jumal on meie ülem vara. „Kes isa ehk ema rohkem armastab, kui mind, ei ole mitte minu väärt.“ (10, 37). „Ükski ei või kaht isandat teenida.“ (6, 24). Kõige Kõrgema omamises asub kristlane maailmas kõige kõrgemal seisukohal. „Kes vähem taevariigis, on enam kui Ristiija Johannes ja prohvetid.“

Ei ole õige, inimarmastust, nagu buddhismis võtta ristiusule võõra sentimentaalse kaastundena. Siin toob ta mõõga (10, 34), purustab kõik sidemed ja toob nimelt võitluses madalama loomu vastu alles rahu. See võitlus on eetiline, mitte poliitiline. Venna-armastus ei avaldu mitte hoolekandes ihulikkuis asjus, — ei —: „laske surnud oma surnud matta“.

Armastus seisab ainult kristliku meelsuse äratamises. Kui „maasool“ või „ilma valgus“ peavad kristlased oma varad homogeenseks tegema. Ajaliku varade jagamine oleneb ainult kõrgemast armastusest ja on pädagoogiliselt tarvitav, et inimesi võita tõe le.

Niisugune meelsus pole võimalik, kus „Mina“ ei tunneta enese üle ja enese kõrval Jumala vaimu — (11, 25), nagu tarkade ja mõistlikkude juures. Aga väetimaile on ta ilmutatud.

Sellepärast kiidab Jeesus tarvidust päästmise järele. Sellepärast on mäejutluse järele vaesed, nälja ning janu tundjad õndsad. Need on äravalitud, sest nemad tarvitavad arsti.

III. Kultus.

Kuidas sellepõhjal organiseerida ilma — ühiskonda — pole ajalugu lõpulikult näidanud. Vanal ajal püsis isegi orjus ja

naiste õiguste kitsendus, ehk küll Kristus oma koguduse liikmete vahel mingit vahet ei teinud.

Katoliikline hierarhia on üks, protestantline üldine preestriamet — teine kristluse realiseerimise vorm.

Kiriku entusiasm on sootu ühekülgne. Jumala riik ei ole välispidine märkide süsteem, vaid teostub salajas, vaimus (*ἐν κρυπτῷ, ἐν πνεύματι*). Jeesus ei triumfeerinud välispidi, vaid sisemiselt. Kristluse kujundamine terves ühiskonnas pole võimalik, vaid jääb ikka silmakirjaks. Institutsionaalne kirik võib vabatahtlikult kasulikk olla, aga kunagi ei tule selles päästmise — õndsuse tingimust näha. Kiriklik optimism (Oettingen) on niisama ekslik kui pessimism. Sest kristliku idee täideminemine ei peitu mitte välistes oludes, vaid vaimus kõigi olude kiuste. Nii on kristliku meelsuse ilusam õitseng täitsa võimalik kiriku tagakiusamise ajal.

See meelsus väljendub salajasel palves, Jumala osaduses. Kristus ei tarvita väliseid ohvreid, ega templiteenistust. Ta ei nõua teatud tegusid, paastumist, avalikku palvet (6, 16) avalikku jumalateenistust (12, 1 j. 8), üldse midagi seaduslikult korraldatut (1. Tim. 1, 9), ta pöördub ära kõigist ilmalikkudest huvidest (8, 22).

Loomuliku viljana aga toob kristlik meelsus ise häid tegusid (7, 16. 20. 26), iseäranis avaldub ta misjonis (10, 27), mis küll pärlitega ettevaatlik (7, 6) aga muidu universalistiliselt kõigile inimestele määratud on (8, 11; 8, 36; 10, 11. 16).

Kristlane jääb ustavaks kannatamises, maitseb isegi siis õndsust (5, 4. 10. 11). Ta elab alalises rõõmus, sest peigmees on juures, mitte alles tuleviku kuju (9, 15). Ka poliitiliselt ei astuta mingisse vastollu ilmaga (10, 23).

Lastest usus (võhikuist) lahutatakse veel kutsutud apostlid, kes eriliselt vabanevad ilmalikke muredes (6, 19). Nagu Jeesusel, ei ole neil mingit kodu (8, 20), nemad on lõikajad väljal, kelle arv väike (9, 37) ja jagavad oma andid hinnata (10, 9). Patused seisavad neile lähemal kui oma õigusega täitunud õiged (9, 11).

„Kes teid vastu võtab, võtab mind vastu,“ ütleb Jeesus, „ja kes mind vastu võtab, see võtab seda vastu, kes mind läkitas“ (10, 40).

Järelsõna.

Eelseisev ülevaade on otse rusuvalt kokkusurutud. On ju võimata, piiratud ruumil avaldada suure süsteemi igakülgsed tulemusi, mis voolavad ütle mata rikkalikult just vabanemise tagajärjel nii sissejuurdunult eeldustest. Võib kindel olla, et mõne üksiku vastumeelse väite pärast mõni terve süsteemi kõrvale heidab, ilma märkamata, et sellega kinnitab ristiusu materjaliseerumist. Loomulikult tuleks esimeses joones Jeesuse isiku kohta käivad ütlused arvesse, mis mitmelgi rasked kanda. Kuid miks pärast? Kas traditsiooni või irratsionalismi pärast? Või on tõesti Jeesuse tõsine hindamine köidetud tema ihuliku ilmumise ja nimelt tema ihu pühaduse külge? Kuid ihu ei ole ometi inimese tähtsam ega jäädav osa, miks ta siis seal peab seda olema? Kas selles ei avalda otse maagilise materjaliseerimise tung, mis tervelt kuulub perspektiivsesse s. o. kaduvasse ilma? Siin avaldubki selge ja tähtis vahe perspektiivse ja objektivse seisukoha vahel. Seistes perspektiivis kokkujooksva allee ühes otsas teame kindlasti, kui teises otsas ka oleme käinud, et seal puud mitte kokku ei jookse. Ometi paistab see silmale nii, hoolimata teadusest. Objektiivne planimeetria ja stereomeetria annavad meile teise pildi, kuigi „pildid“ ise pole absoluutsed, vaid tingivad, et saavutada seadusi. Nii on terve nägemise vald perspektiivne. Mis maksab ruumi kohta, maksab ka aja kohta. Ajalooline kronoloogia on niisama perspektiivne, järelikult ka individuaalne, nii tingivas kui tingimatus mõttes, see on lahutamatu isikust. Ka kõige objektiivsem loogika ja matemaatika pole lahutatavad isikust, kes neid tunneb. Nii subjektiivsus kui objektiivsus on koordineeritud individiile. Tõsine võit on perspektiivi äravõitmine. Mis maksab ruumi pärast nägemise kohta, maksab ka teiste meelte saaduste kohta.

Rakendades neid tähelepanekuid usule, ütleme: Ka usuliste elamuste, veenete, tõekspidamiste juures ei või pretendeerida perspektiivsetele nähetele objektiivset väärtust. Pilt, metaafer on küll konkreetne, sellega pädagoogiline, kuid mitte absoluutne. Dogmaatilisi väiteid tuleb sellepärast võtta tõesti vanas etimoloogilises mõttes — „arvamistena“, mitte lõpuliku, jäädava tõena. Kõik usulised-dogmaatilised võitlused on sellega otsekoheses mõttes „pilditülid“, nagu kõik erakondlised ja voolude võitlused. Oleks tõesti iseäralik nõuda, et kõigil prillikandjatel peaksid olema

ühesugused prilliklaasid. Sest niisugusi silmi ega meelteorgaane ei olegi, mis suudaksid igal tingimisel näha aatomi või universumi konstruktsiooni viimaseid saladusi. Paratamatult peab mõtlemine oma mõistetega, definitsioonidega, süllogismidega meeltele täienduseks appitulema. Mõte täiendab silma ja tunne (tahe) reguleerib rahulduse mõõtu. Esimene ülesanne olekski dogmaatikas ja usu-tunnistuses selgesti lahutada piltlikku ollust objektiivsest, nagu geomeetriat perspektiivi õpetusest. Perspektiivsed pildid on muidugi plastilised ja elavad, kuid nad on ometi ainult pildid. Sellega tuleb leppida. Objektiivne geomeetria on vaimuelus ometi enam korda saatnud kui terved pildikogud. Kui Kristuse kohta arvatakse, et tema ihulikult rohkem on mõjunud kui vaimliselt, siis on see tõesti eksitus. Siis tuleb vastupidi ütelda: Kristuse ihu rõhutamine, nii arusaadav kui see on, on riski usku enam varjanud kui levitanud. Ja suurem uskriisi põhjus peitub nimelt seal. Materjalism, niihästi primitiivse (iseäranis präanimistlise) usu pärandusena kui filosoofilises rüüs on see „kontinueeriv“ ollus kõigi oma järeldustega, mis tõeliselt kriisi põeb. Vaimu pärast ei tarvitse muidugi mures olla. Sest vaim kindlustab ise ennast. Kuid muretseda tuleb „vaimust“ vaeste eest, sest nende õndsus on poolik ja puudulik. Ja nende ainuke eestkostja on Matteus, aga mitte Jeesus. Ja tööpoolest ei ole nemad vaesed vaimust, vaid vaimlise äratuse poolest. Ei oleks sugugi ülearune igasugu „äratuse“ tüüpe eraldi uurida. Kuid vaevalt saab ükski neist niikaugele minna, et ta, kirvest puujuurtele pannes, asub ilmavaate aluste kallale ja seal oma äratustöö korda saadab. Eks paista otse irratsionalistide ja müstikute ületrumpamisena, kui Teichmüller oma „intellektuaalse intuitsiooniga“¹⁾ ja terava loogikaga nende vaenlase — intellekti vastu välja astub. Paul Natorpi tõlgitsemise järele tunnustab Plaato olevaks ainult ideelise olemise, s. o. olemise idees. Reaalne ja substantiaalne olemine on temale tundmata. Ideest kaugemale tema substantis ei lähe. Kes sellega ei lepi, nõuab muidugi materiaalist realsust või olemist. „Sõna sai lihaks“ . . . ütles Johannes, „et liha saaks sõnaks“, lisas Oriigenes juure, ja mõtles inimese liha peale, mis ikkagi ei olnud parem kui logos-hinge vangikoda, ja ei saanud ometi sõnaks-ideeks. Kuid halvem vangikoda on kõikumine pendli kombel alternatiivi postid, idee

1) Wirkliche und scheinbare Welt, lk. 32—43.

ja materia vahel, olgugi see dualism koduseks saanud. Õnnetu intellektualismi häda pole mitte mõttetöö üldse, vaid tema ainuõigus. Ometi on ta ainult üks hinge funktsioon, millel veel kaks kõrval, ja neist pealegi üks — tahe-tunne — väärtuste otsustaja, kas õieti või mitte, siiski otsustaja. Siin on misjoni- ja kasvatustöö tulepunkt. Igatahes ei lähe ristiusk Teichmülleri järele mitte ainult ühe hinge osa või tema ideesse, otsekui nirvaanasse päästmise päale välja (indiviidi kaotusega), vaid terve hinge olemise eesmärgi saavutamise päale. Siin on loogilise opositsiooni mõte idealismile.

Hinge substantsiaalsus ilma materjaalsuseta ja siiski ilma indiviidi kaotuseta on muidugi jälle mõnele mõistatuseks. Sest materjalism on, tänu idealismile, liiga vere sees kõige oma maagiaga, mis nii poeetiline-konkreetne. Kuid kuidas seletate siis indiviidi ühtluse ära? Siin on kõige empiirilisem ja eksperimentaalsem hingeteadus suuremas hädas kui tõsine ontologia (-metafüüsika). Inimese isik on tõepoolest metafüüsiline olemus, enam kui reaalselt, — substantsiaalselt. Ükski pass ega päevapilt ei suuda seda nägematut, aga tõsist olevust küllaldaselt identifitseerida. Ükski peaaegu tsentrite lokalisatsioon ei suuda hinge ühtlust ega mälestuse kontinueeti seletada, ei nüüd ega edaspidi, sest ühtlust ei saa üldse kausaalselt-mehhaaniliselt arusaadavaks teha materjalistilisest seisukohast. Ühtlus on nimelt metafüüsiline kategooria, kuna materialism on metafüüsika metafüüsiline eitamine, sellega enese eitamine. Sellega on ta puhtal kujul kasulikum ristiusule kui dualistilises segaduses idealistlise animismi-spiritismiga. Puhtal kujul viib ta vähemast negatiivselt õigele teele välja. Ta ei ole mitte leige kompromiss, nagu dualism. Ja päris õige oli, kui Häckel, kellega meie muidugi ei sümpatiseeri, siiski tabas dualistlist teoloogiat Jumala kujutluse karakteristikaga, millele ta pilgates andis nimeks „gaasikujuline selgrooline.“ Selget ristiusku ta kunagi sellega ei riiva, küll väga õnnelikult aga spiritistlist materjalismi, see on ristiusu nime all käivat dualismi. Siin saab avalikuks Jumala mõiste ja kujutluse tähtsus ning ulatus, millele kristlik dogmaatika pole pühendanud küllalt hoolt, jättes revideerimata oma enese teoloogia filosoofilised ja usuloolised eeldused. Et Luter ja Melanhton ei viinud lõpule oma reformatsiooni, ei või

meie neile mitte etteheita. Et Schleiermacher selle tööolu äratundis, on midagi väärt. Kuid siis jäi asi jälle seisma, tuntuusest hoolimata. Imestades peatame aga Teichmülleri mõttekäigu ja loogika ees, mis avab uuesti tee ristiusu puhtusele ja selgusele. M. Luter, kui ta nõudis „selget ja puhast õpetust,“ oli veelgi liiga perspektiivselt orienteerunud. Ometi on võimalus olemas, keset perspektiive saavutada objektiivset metafüüsikat ja sellega koordineeritult selget ja puhast usku. Kuid üks kui teine ei esine kunagi lahus inimesest. Tööst sel joonel ei saa vabastada kedagi, kes tahab jõuda ise eesmärgile.

Kes aga selle töö kallale asub, sellele võime kindlasti töötada rikast lõikust.

Mõningaid vanu hauakive meie maalt.

O. Schild.

Endisel ajal ei osatud vanust ajaloolisist mälestusmärkest küllaldaselt lugu pidada: praktilised silmapilksed huvid olid ka ajalooliste mälestusmärkide käsitlel mõõduandvad. Sellega on seletatav, et ka vanu hauakive sellest seisukohast käsitleti ja selle tagajärjel neist suur osa on hävinenud; neid on lõhutud ja tarvitatud majade ja treppide ja muu asjade ehituseks ja valmistuseks, tänavate jaoks ja mitmesugusteks alusteks, iseäranis kui mõned kirikud ja kabelid hävinesid ja kivid laiali veeti (nagu Tartu doomkirik ja vana Maarjakirik). Kõige enam vanu hauakive on säilinud vanades kirikutes, mis veel praegu tarvitusel, nagu Tallinna vanades kirikutes (siia tulevad juure arvata ka vanad kloostri-hauakivid „Via Appia“ Tallinna juures ja endise kloostri kohal, praeguste Koch'i aitade seintel ja mujal), Narva vanades kirikutes, Haapsalu praeguses linnakirikus, mõnedes maakirikutes ja üksikult juhtuval korral veel mujal.

Arusaadavalt kuluvad pealkäimise läbi niisugused kivid kiriku põrandates, nagu näit. hauakivid endises Rootsi, praeguses Saksa kirikus Narvas (rootsiaegsed hauakivid, mis minu teades veel avaldamata), osalt Tallinna Niguliste kirikus ja mujal. Hävinenud või lõhutud või rikutud on kive põranda parandamisel või uue põranda panemisel, paremal juhusel uue puu-põranda alla jäädes. Sellestki selgub juba, kui tarvilik on mälestusmärkide registreerimine, joonistamine, kirjeldamine, pildistamine ja selle töö väljaandmine.

Sel ajal, kus mälestusmärkidega hoolimatult ümber käidi, ei hoolitud aga harilikult ka nende registreerimisest, joonistamisest, kirjeldamisest.

Meie maa vanadest hauakividest räägib juba Martin Aschaneus, kes 1618 sõjaväe-õpetajana siinmaal oli, ja kirjeldab 20 hauakivi Pärnu Püha Risti kirikust ja 10 piiskoplikku hauakivi Tallinnast (peale selle leidub veel mõni üksik kirjeldus). Kirjeldus on kohati puudulik. Algkiri on Stokholmi Muinsus-kolleegiumi arhiivis (v. „Varia ad historiam et antiquitates Livoniae spectantia“, end. Liivimaa rüütelkonna raamatukogu nr. 37, praegu Riia riigiarhiivis). Suuremat huvi hakkasid üksikud tundma 18. ja 19. sajandi pöördest alates.

Riia kirikute ja Tallinna hauakirju sisaldab ka käsikiri end. Liivimaa rüütelkonna arhiivis (Msk. nr. 62), millest väljavõtteid tõi H. Hildebrandt (Sitz.-Berichte der Gesellschaft für Gesch. u. Alterth. 1874, lk. 44 jj.). Tähendatud hauakirjade-kogu autoriks peab N. Busch (Grabsteine im Dom zu Riga, 1896) Riia doomkooli professorit Christoph Zeigener'i († 1701), kuna selle hauakirjade-kogu omale ära kirjutas Riia doomkiriku õpetaja Christian Lauterbach († 1712).

Vanematest teerajajatest ja asjaarmastajatest sel alal oleks iseäranis nimetada professor Johann Christoph Brotze Riias († 1823), kelle teostest siin nimetada tuleks „Sammlung versch. Liefländischer Monumente etc.“ 10 käsikirjalises köites (Riia linnaraamatukogus) ja Võnnu kihelkonna õpetaja Eduard Philipp Körber († 1846) oma käsikirjalise teosega 6 jaos (Õpetatud Eesti Seltsis hoiul): „Miscellen über vaterländische Alterthümer“ (1802 jj.), millises teoses leidub palju vanade, (osalt nüüd juba kadunud) hauakivide joonistusi.

Uuematest töödest oleks nimetada Tallinna hauakivide kohta Nottbeck-Neumann, Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval, peatükk: Die Grabsteine Revals (Nottbeck'i kirjutatud 1899). Riia doomkiriku hauakividel olevat kirja esildavad A. Buchholtz (Denkmäler im Dom zu Riga, 1883) ja N. Busch (Grabsteine im Dom zu Riga, 1896). Buchholtz'i mainitud töö on tingitud asjaolust, et 1883 Riia doomkirikus päevavalgele toodi 1786. a. valmistatud laudpõranda alt vanu hauakive, mis välja tõsteti ja kirikuseintesse paigutati, kuna N. Busch'i teos on tingitud uuest hauakivide väljatõstmisest keskkütte seadmise puhul 1894.

Vanu hauakive on vististi meie pool veel mõnes vanemas kirikus puupõranda all varjul, nagu Narva vanemas (vene-õigeusulistele üleantud) kirikus, vahest ka Tallinna praeguses ap.-õigeusu

peakirikus, Tartu Jaani kirikus ja mujal. Narva vanema (vene-õigeusulistele üleantud) kiriku mõningaid hauakirju esildab H.J.Hansen, Die ehemalige deutsche Kirche zu Narva (Beilage zum Sitzungsbericht der Narvaschen Alterthums-Gesellschaft vom 13. October 1865, lk. 1, 13—15, vaata ka: XV Sitzung der Narvaschen Alterthums-Gesellschaft am 9. Februar 1866, lk. 6—8).

Peale tarvituselolevate kirikute põrandatest päevalgele toodud resp. toodavate vanade hauakivide ei või praegusel ajal suuremat lootust olla katolikuaegseid hauakive veel mujalt leida.

Siiski on ka mõned niisugused hauakivid meie juures viimastel aastatel leitud väljaspoolt tarvituselolevaid kirikuid.

Ka veel meie kirikutes olevatest hauakividest on mõned m. t. veel avaldamata või mõnede kirjad interpreteerimata, nagu näit. mõned hauakivid Narva vanemates kirikutes.

Esildame siin kõige pealt **Narva** vanematest kirikutest mõningaid hauakirju, mis m. t. seni avaldamata resp. tõlgitsemata. Selle järele esildame vanemaid, suuremalt osalt

Pildistis 1. Narva katedraalis olev kivist.
(Foto K. Noormägi.)

katolikuaegseid, kive ja kirju, mis Usuteaduskonna muuseumis hoiul.

1. Narva vanemas kirikus (praeguses vene katedraalis) on praegu kivist massiivne ratasristikujuline hauamonument, mis enne kiriku kõrval väljas oli, mille ülemist ratakujulist osa moodustab Ristilöödu (krutsifiks); risti otsadel on evangelistide sümbolid (Matt., Johannes, Luukas, Markus). Monumendi alumisel osal on õuemärk. Kiri käib ringi ristiharude vahel ja lõpuosa on risti alumisel osal (sirgejooneliselt). Selle monumendi kohta tähendas Hansen 1865 (mainitud „Beilage's“ lk. 12 j.), et ta külastajate üldist tähele panu äratavat, aga et kellegil korda ei olla läinud, tema keerulist mungakirja tõlgitseda.

Petrow (Городъ Нарва, 1901) jutustab, et prof. Holodnjak Peterburist on sellest ristist koopia võtnud ja seletanud, et see monument on „doktor Pawel Wrede“ oma (lk. 412). Juba see nime ja ameti tõlgitsus näib ekslik olevat. Kiri on m. a. järgmine: Ristilöödu kohal on: I. N. R. I. Ringkiri ristiharude vahel (alates ülevalt, paremalt poolt vaataja vaatekohalt) käib järgmiselt:

int Jar I w^e rri · do
 Harf Pael : Wedde ¹⁾
 : dae · na leare : int
 q^aart : int haderude

Monumendi all-otsas seisab veel:

Biddet : got : nor : de sele.

Tähendab: Inkarnatsiooni aastal 1521 suri Pael Wedde, päev pärast „Laetare kwartaalis“, (päeval, mis nime kannab:) „Nurisejate keskel“ ²⁾. Paluge Jumalat hinge eest.

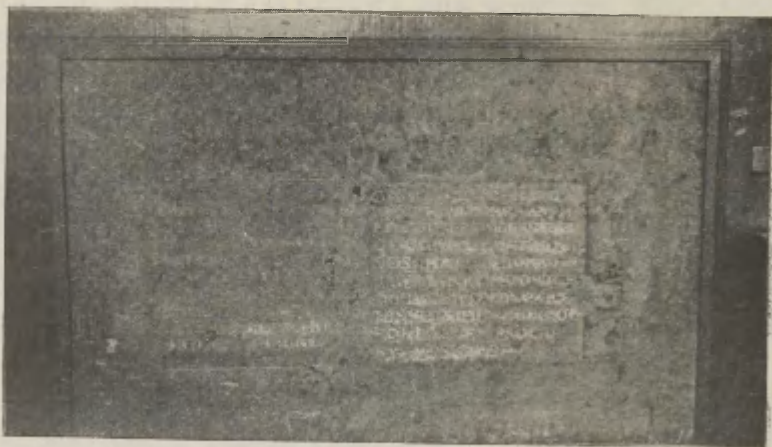
2. Samas kirikus on viimasel ajal raami sees seina külge kinnitatud abikaasade 2-veeruline rootsikeelne hauakiri, mis vahest on moodustanud ühe osa tervest haua-

1) Märk „—“ tähtede all tähendab, et need tähed on algkirjas üksteisega seotud ja ühte sulanud.

2) „Laetare“-pühapäevale järgneva päeva evangeelium oli Joh. 2, 13—25 (Jeesus puhastab tempelt ja juudid on vihased ja nurisevad ja nõuavad ime-tähte). See esmaspäev kandiski nähtavasti selle evangeeliumi järele oma nime „Nurisejate keskel“, kuigi just selle päeva nimetus Grotefend'i juures puudub (Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit, I, lk. 53).

kivist, mis ehk sisaldas ka abikaasade kujutised või nende vapid ja ehk mõne Püha kirja salmi.

Kiri on õige ära kulunud.

P. 2. Narva katedraalis seinal paigutatud hauakivi. (Oma ülesvõte.)

Loen ta järgmiselt¹⁾:

Pahemal pool vaataja seisukohalt loeme:

ANNO 16[43?] DEN 21 NOVEMBER I HERRANOM AFSOM
NATE ÄHREBORNE AGTADE | OCH WÄLBETRODDER
CLAES ERICHSON BLATMAN (rp. PLATMAN) PROVIAN
SCH|RENTMÄSTARE ÖFWER | NARFWEN OCH IWANO
GFRAD GVD HWARE | HANS SIEL NÅDIG

(Aastal 16[43] 21. novembril uinus Issandas magama kõrgest-
sündinud, kõrgeauline ja hästitoiminud Claes Eeriku poeg Blat-
man, proviant- ja rentmeister Narva ja Jaanilinna üle. Jumal
olgu ta hingele armuline).

Paremal pool loeme:

ANNO 16 ... DEN 10 A/G. | AFSOMNATE I HERRANOM
ÄHREBORNE GVDERVÖRDIGE OCH | DESAMA
MATRONA HVS | FRV MARIA HENDRICH | DOTTER. GVD
WARE | HENDES SIEL NÅDIG OCH | FORLÄNE EEN
FRÖGDE | FVLL VPSTÄNDELSE

1) Püstjoonelised kriipsud sõnade rp. silpide vahel tähendavad ridade vahesid alg-esemel.

(Aastal 16 10. augustil uinus Issandas magama kõrgest-sündinud, auvääriline ja sellesama matroon abikaasa Marie Hendriku tütar. Jumal olgu ta hingele armuline ja andku rõõmust ülestõusmist).

3. Narva v a n a s R o o t s i (praeguses Saksa Jaani) k i r i k u s on praegu veel säilinud terve rida hauakive Rootsi ajast ilma puupõranda katteta peasissekäigu juures (vaata üldpildistis).

P. 3. Narva Jaanikirikus olevate hauakivide rida. (Foto K. Noormägi.)

Olen neid kive vaadelnud, lugenud, kopeerinud ¹⁾ ja osalt pildistanud ja pildistada lasknud (a. 1925, 1926, 1928). Ilma puupõranda katteta kive on praegu 11.

Peasissekäigust sisse minnes paremat kätt alustades on kivide järjekord järgmine:

Üldisest hauakivide reast aste madalamal on rootsikeelne kivi, märgitud nr. 6, a. 1648. Üleval ja all on kiri, keskel on ring, mille sees on 2 vapikilpi ²⁾, nende üle tähed I H. S. H. M. P. D.

Ringist paremal pool on 2 ristamisi-pandud surnuluud ja nende keskel surnupealuu, pahemal pool — liivakell.

Ülemine kiri on:

JAGH HAFVER KEMPAT EEN GOOD | KAMP : JAGH HAFVER
FVLBORDAT LO|PET : JAGH HAFVER HÄLLET TRONA | HÄREFTER
ÄR MIGH EÖRVARAT | RETFERDIGHETENES KRONA . HVIL | KA
HERREN MIGH GIFVA SKAL . PÅ THEN DAGEN : THEN
RETFERDIGE DOMAREN . 2 : TIM . 4.

(S. o.: Mina olen võidelnud head võitlust j. n. e. II Tim. 4, 7. 8.)

Alumine kiri käib järgmiselt:

HÄR VNDER LIGGER BEGRAFVEN | ÄHREBORNE OCH MAN-
HAFTIGE IONAS | SKRVF HS KNGZL . MAY^t ISVERGE FORDOM
WÄL|BESTELTER ARTTOLLERII CAPITEIN|HVILKEN | I HERRANOM
SALIGEN AFSOMNADE | DEN 21 A/GVSTI . ÄHR 1648 HÄR I
NARFVEN GVDH | FÖRLÄNE HONOM EEN FRÖGDEFVLL
VPSTÄNDELSE

(Siin all on maetud kõrgestsündinud ja mehelik Jonas Skruf, Rootsi kuningliku majesteedi endine hästimääratud artilleeria-kapten, kes õndsalt Issandas uinus magama 21. augustil 1648. a. siin Narvas. Jumal andku temale rõõmust ülestõusmist.)

4. II kivi, mis on märgitud nr. 17-ga, asub eelmise kivi otsas kiriku pinkide poole, alustades sirgejoonelist haua-

1) Tänu võlgnen kirjade kopeerimisel ka kirikumehe lastele, kes mehaanilise paberkopeerimise varsti selgeks õppisid.

2) Vappide üksikasjaline kirjeldus ilmub ligemal ajal eraldi.

kivide rida, mida meie siin esildame, minnes kiriku lõunaküljest põhjakülje poole, s. o. paremalt poolt pahemale. Tal on rootsi-keelne kiri, mis koosneb ülevalt allapoole mõnest reast, mis on pea täiesti kustunud¹⁾.

Nimi on: ANTONIVS

Aasta: ÅHR 1679.

5. Eelmise kõrval on kivi, mis kannab järgmist kirja:

CHRISTOPFER BECKBORG :

ANNA GOTTE :

GEHORT DIS ERBGRAB ZV

A^o: 1668

N^o: XI ❖

6. IV kivi ülemises osas on inglisea tiivadega. Keskel pärjakujuliselt ümbritsetud pinnal on 8 reas järgmine kiri:

DIESE | BEGREBNIS IST | HERR | HANNS SCHWARZEN |
GEBÜRTIG AUS LUBECK | IHME UND SEINE | ERBEN
ERBLICH |
ANNO 1696.

Selle kirja all ristamisi-pandud surnuluud ja nende pealt ripub pael kirjaga:

NUN RUHE ICH VON ALLER ARBEIT.

7. V kivi on eelmisele oma materjali ja kujutusviisi poolest väga sarnane. Märgitud: № 30. Aastaarv puudub. Päris üleval on kotkas väljasirutatud tiivadega.

Allpool on raudriide pealmine osa ja selle all 3 moorpead (üks kõrgemal, 2 tema all). Selle all kahelt poolt: H S ja ristamisi-pandud surnuluud ühes surnupealuuga üleval nende vahel. Surnuluudelt ripub pael kirjaga:

ES GRUNET UND BLUET.

8. VI kivi ülemistes nurkades on 2 ingliti, allpool vahelmises ringis 2 näopilti vapi-embleemidega, selle all kiiver ristamisi-

1) See kivi tuleb parema valgustuse juures veel kord läbivaatamisele võtta.

pandud mõõkadega ja kinnastega, ümbritsetud mitmeist lipest ja sõjalisist embleemest. Alumises ovaalis on saksakeelne kiri, millest ainult üksikud sõnad ja tähed veel loetavad on:

IHRO KONIGL . MAIESTÄT
 UNSERS GNÄDIGSTEN HERRENS
 GETR
 [WOLBESTAL] LTER
 HERR GEORG
 ANNO 1686 (?)
 SITZVG NN IWANGARD
 SELIG ENTSCHLAFEN.

Selle kirja all on jälle mõõkade pidemed ja muid sõja-
 embleeme. (Järgneb.)

Präanimistilised¹⁾ motiivid Kalevipojas.

E. T e n n m a n n.

I. Präanimism.

Religiooni sügavamate juurte otsimine, tema kõige esimese algidu tagaajamine on sundinud igasugusid teid käima. Hüpotheside rägastik kõiksugu filosoofiliste, psühholoogiliste, kultuurlooliste eeldustega on religiooni alguse probleemi lõpmata keeruliseks, raskeks ja ühtlasi tänuликuks tööks teinud. Moodsad teooriad, nagu evolutsiooniõpetus, animism, totemism, tabuu ja maana teooria ja rida muidki on oma valitsuse haripunktidel mõjuvalt kaasarääkinud. Nemad kõik on jäänud, igaüks oma osaga määratud paigale teaduslikku inventaari. Kuid kohtade määramine pole lõpulik. Ümberpaigutamine võib igal ajal sündida, kui tugev idee, kas päris uus või endine uues varustuses ägedamalt peale tungib. Ühtlust pole veel kaugeltki olemas. Pole ka ime. Kui Karl Beth võrdlemisi uues präanimismi mõõndavas raamatus 1914 a. „Religion und Magie bei den Naturvölkern“ rõhutab, et tema meelega mõisteid „loodusrahvad“ ja „primitiivsed“ vaheldamisi

1) Präanimismi nimi on kui termin puhtnegatiivne vastolus animismile, mis pidi enne kõige vanem aste olema. Oleks tarvilik positiivne sisuline mõiste. Sarnasena soovitaksin omalt poolt — soomatoarhismi nime.

tarvitab, siis on ju käega katsutav, et „primitiivsed“ kogusuurusena kõigi kokkuriimimatute oletuste ja eelduste eest peavad vastutama, ja pealegi mitmesuguste ajajärkude tunde- ja mõtteviisa ühel ajal peavad ühendama.

Siin-seal vilksatab teadlaste kõnes või kirjas küll primitiivsete kõrval ka „primitiivsemaist,“ kõige primitiivimate mõttes. Tõepoolest on primitiivsuses kultuuri- kui usuloos pikk rida astmeid. Ja teoreetiline ühtlus „primitiivse“ hinge ja usuelu tunnetamises jääb saavutamata, kui selle primitiivse enese mõiste ühtlus liiga koormatud on.

Igatahes on huvitav tung olemas animismist võitu saada kui kõige vanemast astmest. Siin leidub kaks suuremat tendentsi — animatism ja präanimism. Esimesega tuleb ühte arvata maana-teooria kõigi analoogiatega, sest et siin tegu on differentseerumata „võimuga“. Sugugi ei saa arvesse võtta „ürg-isa“ teooriat, sest asudes präanimismi alusele, osutub too kahtlemata hilisemaks astmeks (hoolimata N. Söderblom'ist ja Wunderle'st).

Präanimismil on veel küllalt vastaseid. Kuid animism ei rahulda ka. Animatism ja maana-usk on liiga abstraktsed primitiivimale.

Präanimismil leitakse ka raskusid olevat. Kuid nende kohta tuleb ütelda, et nende aluseks on animistilised eeldused, mis kõige pealt teadlaste juures otse appertseptsiooniks kujunenud, eeldused, iseäranis, mis ei suuda animismi võtta teisiti kui religiooni ürgastmena. Präanimismi seisukohast ei ole vaja animismi eitada, kui animismi, vaid ainult kui kõige esimest religiooni esinemisjärku.

Iseäranis suure selgusega käsitab seda probleemi Hans Naumann raamatus „Primitive Gemeinschaftskultur“ (1921 a.). Tema tahab teooriat, mille K. Th. Preuss ülessäadis nõiduse seletamiseks, kasutada dämoonide usu seletamiseks.

See püüd on paradoksiline. Sest präanimism ei tunne sugugi vaimude usku, kui ürgusule mitte vastavat juba kõrgemat arenguastet, ja tunnistab ometi dämoone. Sellega peaksid meile seni animistiliste olevustena tuttavad paharetid oma vaimlisest iseloomust loobuma. Seda nad teevadki, kui nemad oluliselt muutuvad kehadeks, nimelt surnukehadeks, ja pealegi elavateks. Kõige vanem tont või kodukäija, nende esiisa ei olnud mitte vaim, vaid reaalne elav surnukeha, elav nägemustes ja unenägudes, mis olid ka niisama reaalsed, kui nende

objektid. Ei olnud mingit dualismi. Ei olnud ka surma. Oli ainult elu, reaalne elu. Surm ei ole muud, kui moondamine, ehk küll kõige võõrastavam, üllatavam. Surm kui moondamine oligi nõidus. Ja surmast päästmine, tagasimoondamine (lunastamine) oli vastupidine nõidus. Surnu ei olnud isegi liikumatu. Ainult salaja, videvikus ja ööseti näitas ta end kõigi oma uute omadustega: külm, tarretanud, vaikiv, vastik, must-sinine, kurja silmaga, — omadustega, mis ka tontidel ja kodukäijatel olemas.

Minimaalse loogika juures puudub ka leidlikkus. Hirmu loodud hüpoteesid ei ole teadus ega seletus, ei ole ka tõsine fantaasia meie mõttes, 'vaba' luulelend. Peaasi on oma elu hoidmine, veel mõtlemata — elu enda kui nähtuse või abstraktsiooni peale. Ja kuigi surnu kohta muud pole teada, kui et ta oma kombeid, välimust ja seisukorda on osalt muutnud, ei taha elav inimene tema lähedal ega tema asemel olla. Ei taha ka, et kodukäija teda äraviiks.

Surnutekultus ja hingede usk pole identsed, ega tingi üksteist.

Elu peale surma ei eelda mitte sunduslikku dualismi. Iga apokalüptika on praegugi väga realistiline. Dualism tuleb sekka ainult teadusest või haridusest, refleksioonist.

Mis mõte on „hingele“ hauda kaasa anda mitmesuguseid töö- ja sõjariistu, kui loomulik on, et seesama inimene, kes hauas on, neid asju tarvitab sealsamas, ehk sealt ajutiselt lahkudes täitsa realselt?

Ja kui veel jumalate ajajärgus neile tuuakse reaalseid andeid altarile, kes ise nägematud, siis on hilisem seletus, et jumalad tarvitavad ainult toitute ja ohvriannete essentsi, ilma et nende kuju muutuks. Preestri seisusele oli see seletus kasulik, sest nemad leppisid ilma 'hingeta' või essentsita ohvriannetega peale jumalikku tarvitamist. Kuid reaalseste annete toomine isegi vaimlisile jumalaile on oluliselt niisama hea kui elutarbete hauda panemine, ja loomulikult seitsamast algpärast.

Surnute söötmine hauas või saunas aastapäevadel ei eelda mingit animismi. Niisama mõtteta on ihu balsameerimine, kui hing ilma selletagi edasi elab, sest hinge balsameerimine on igatahes ülearune. Ka äraseletatud ihul ja liha ülestõusmisel on präanimistiline algpõhi. Sellega oleks usuline ja eetiline materialism, mis tegelikult nii võimas ja püsiv, inimsoo ürgpärandusena hästi mõistetavam, kui filosoofiliste appertseptsioonide kaudu,

mis ka kuulsas degeneratsiooni või pattulanguse õpetuses esinevad.

Präanimism tähendab täitsa hingetut, vaimutut ilma. Midagi ei tule võtta sümboolina ega luulekujuna. Isegi müüt kõrge-
mal astmel on reaalne. Mingit ideed ega mõtet tema ei kehasta ega ilmuta. Ta on niisama absoluutne kui verbaalinspiratsioon. Kui palju enam siis primitiivsem präanimism. Eepossed ja kangelaslood saavad luule iseloomu alles kultuuri tõusu ajal ja ainult ümberseletusest kõrgemas kihis. Mass peab alati kinni seisukohast: ega kiri (resp. müüt) ei valeta.

Präanimistiline mõtteviis lahkub ka koolitatud inimesest niisama raskelt kui naiivne realism idealistisest filosoofist. Mõtelgem endi kujutluste peale surnud lastest, raukadest, idiootest — millena kujutleme nende edasielamist konkreetselt?

Surm, kas vastava nime tarvitamisega või mitte, või koguni teise etümoloogiaga, kui meil — surm on religiooni algus. Ka siis, kui seda religiooni sellena ei taheta tunnistada, vaid eelistatakse maagia või präanimismi nime, või prämagismi.

Präanimism on usund ilma hingeta, ilma vaimuta, ilma jumalata. Tema ainuke religioosne joon on surematus, materiaalne, reaalne surematus. Surma mõte võib tekkida alles peale mädanemist või põlemist või muul teel hävinemist. Kui aga juba surma meie mõttes tuntakse, siis on surnukeha täielik kadumine — teine surm. Kui peale surnu põletamist või mädanemist kodukäija siiski ilmub — unes — või viirastuses, — siis tekib alles pind — hingede usuks. Siis algab animistiline aeg, kuid ei lõpe kaugeltki präanimism.

Iga rahva- ja kunstluule on rikas präanimistlistest ollustest, ja rikas sünteesidest või n. n. usuloolistest sünkretismidest, kus isegi kaks heterogeenset mõtet kõrvuti edasi lähevad, oma vastolu aimamata.

Igatahes on nii kriteerium olemas elementide lahutamiseks ja sellega ühtlasi ka müütiliste kangelaeste usulooliseks iseloomustamiseks.

Tähelpanu vääriline on, et sel teel palju kunstlikku seletust, nagu mitmesugused natuur-, astraal- ja allegoriseerivad poeetilised mütoloogiad kokkusulavad ja mõnigi romantiline hüpotees kahvatuma lööb.

Tõsised motiivid, mis on saanud meile nii luulelistena paistvate muinaslugude ja — juttude ning müütide aineiks, osutuvad

koguni lihtsate koduste, perekondliste vahekordade väljendustena, reaalselt — naiivselt. Hilisemad ajad on mõndagi peenendanud, süvendanud, idealiseerinud. Kuid need on pidurüüd, mitte tööriided.

Teadus aga tahab tõtt näha, niisama reaalselt, nagu primitiivne usklik arvas ennast ja oma ümbrust nägevat ja tundvat.

Kuid on juhusid, kus präanimism esineb otse rabavalt ajakohase suurusena. 1750 a. ligi surid Lääne- Preisis von Wollschläger'i perekonnas mitu liiget üksteise järele. Esimest surnut peeti vereimejaks (vampiiriks). Perenõukogu otsustas temal pea otsast äralüüa. Surnu vennapoeg maakonna valitseja Joseph von Wollschläger († 1820 kõrges vanaduses) saatis otsuse täide ja püüdis väljapurskava vere karikasse.

Sarnastel põhjustel tuli 1866 a. koolera puhul palju surnurüvetamisi Saksamaal ette ja valitsus pidi vaheleastuma keelumäärustega.

1913 a. tuli saksa kohtul harutada ühe töölise asja, kes vampiiri-usu pärast oma ema surnukehal peale matmist oli pea maharaiunud ja jalge ette pannud.

Nagu need tüüpilised lood näitavad, omab võitlus kodukäijatega, vampiiridega isegi uuemal ajal iseloomu, mis kangelaeste võitlusena esineda võib ja eepose algidu väga näilikult sisaldab.

II. Kalevi Poeg.

Asudes meie eepose präanimistiliste olluste otsimisele, tuleb tähendada, et eepose tekstikriitiline kokkusääd ei ole mitte väga kaaluva tähendusega. Loomusunniliselt eelistaksime muidugi originaalset rahvaluulet. Kuid präanimismil pole mingit luulet, vaid ainult kindel surematuse usk. Rahvaluule on kest, millel on muidugi naiivne-realistiline alus ja mis präanimistilisi ollusi läbi mitme prisma paista laseb. Aga ka kunstluule pole sugugi vaba präanimistilistest ollustest. Isegi meie kunsti kujulikkus ja konkreetsus, mida põhjendatakse, (õigemine „vabandatakse“) idee väljenduse tarbega, sümboolilikkusega, rahvalikkusega, võib meile paista „hingeliselt“ präanimistilise ettekäändena. Ehk aga on inimene ise tervelt nii präanimistiline, et teisiti üldse võimata on?

Puhtal kujul präanimism muidugi ei esine peaaegu kusagil. Kätte saab ainult motiive hilisemast suusõnalisest või kirjandus-

lisest toodangust metoodiliste tunnuste järele. Just neil põhjusil ei olegi tekstikriitiline analüüs mitte olulise tähendusega. Ja kui Kreutzwald oleks suurem kunstnik olnud, kui teatud mõttes praktiline kultuurfilosoof, oleks ta võinud puuduvaid lülisid ehk pooleli jäänud motiive kas omast käest ehk rahvusvahelise folkloori materjali põhjal väga kujukalt ja drastiliselt täiendada, nagu näiteks R. Wagner oma muusika draamades küll teistsuguse, enam rahvuslik eetilise tendentsiga tegi.

Tõepoolest avab präanimism kui printsiip, meetod ja kriteerium isegi suured perspektiivid rahvuslise eepose sisuliseks „rekonstrueerimiseks.“ Sellega ei ole mitte asutud seisukohale, nagu oleks võimalik omal ajal „kadunuks“ peetud osi originaal-osadena päästa, vaid ainult motiividena, mis puhkavad präanimistilisel alusel.

Sisuliselt kõige huvitavam osa on nimelt kõige arhhaailisem, präanimistiline. Nagu võib leida mitme rahva muinasvara, müütide, kangelaslugude, muinasjuttude võrdlemise teel, ei püsi need motiivid mitte algkujul, vaid amalgameeruvad hilisemate aegade uute mõtteliste leidudega, alluvad osalisele või täielikumale arenemisele, muutuvad stiilis. Iseäranis aristokraatlike seisusega kaasaskäiv differentseerumine ja individualiseerumine etendavad suurt osa. Muutuvad tegelaste iseloomu jooned ja tegude hindamised. Uued mõisted, nagu rüütlilik seisuse aumõiste, tulevad juure, ilma sellepärast eetilisi aluseid palju muutmata.

Ürgkultuur on puht ühiskondline, eelpatriarhhaalne, ilma vähema erinemiseta. Levy-Brühl kõneleb mingist partitsipatsiooni seadusest, mis ulatab koguni loodusesse ja loomariiki.

Asume rahvusmotiive vaatlema ses valguses, siis kahvatub rahvusline iseloom, just see, mille peale uhked olime.

Selle asemel omab eepos üldinimliku väärtuse. Ja kunstnik, kes suudab süveneda präanimistilisse hingeellu (sest präanimistiline inimene ise, kes küll hinge ei tunne, pole ometi vähem hingeline, kui laps või loom), võib Kreutzwaldi tööd hästi jätkata ja suurendada kaugema ulatuseni igas sihis, kui tal vastavad teaduslised eeldused ei puudu. Nii saabki arusaadavaks, miks Kalevi Poeg õieti seisma on jäänud. Kreutzwaldi tegu oli imestamise vääriline. Aga kiire olude ja ajavaimu muutumine tegid autorist nagu tema romantilisest teosest mingi ajast mahajäänud objekti, millel veel ainult ajalooline väärtus. Ei ole parem lugu

Wagneri elutööl, mis kipub ainult veel kitsa huviringi ja perekonna asjaks jääma.

Meie aja primitiivse ajajärku puutuvad ja kasvavad huvid on osa tunnustest, et kipume tagasi objektiivse rahu sisse, kus väsitav individualiseerumine kahaneb ja vaheseinad langevad. See on tung vana ühiskonna õhkkonda, mis töötab puhkust, ja mida sagedasti identifitseeritakse tungiga või tarbegaüstika järele.

Hääled, mis jutlustavad rahvuslikku tulevikku olenevat eriliste (kahjuks ikka veel, ja pealegi jutlustajaile endile tundmatute) joonte erineemisest ja arendamisest, ei saa kaugemale, ei leia ise midagi, ega suuda teistele õiget tööd kättejuhatada. Ja nendegi propaganda pole originaalne, vaid mingi, küll igal maal leiduv, romantiline hädakisa.

Meie väärtus tõuseb nüüd ainult sel määral, kui suudame kaasa elada aktiivselt teadlise inimkonnaga. See ainult võib meie rahvuslist väärtust tõsta, kui inimkonna immanentsus, aprioriline tõde meie juures elavaks saab. Ja see ajalooline, kui tahate, kas või anahrooniline apriorilikkus, millest siin kõne, on üks surematuse tüüpidest. Kui nüüd, nagu Kreekas teadliselt, jälle meil ühiskond teooria vastaselt tohib üksikut äraneelda, et rahva keha aga elaks, kui rahva arvu kasvatamine ses mõttes peamureks saab, — mis poolest pole see mitte präanimistiline? Kas on võimalik rahvuslist mõtet edasiviia läbi kõigi nende ajajärkude, mis järgnesid präanimismile? Kas on võimalik rahvuslist eepost vastava sisu ja väljendusega kujundada prohvetlikuks inimkonna teenäitajaks?

Siin saab rahvusvaheline võistlus võimalikuks. Närviliselt uusi aineid otsivale kunstnikule pakuvad endid sundimatult ained, mis kasvavad küll igal pool nagu rahvuslikus lilleaias, kuid ainult enese arust. Tõepoolest on ainete ulatus rist- ja pikklõikes nii suur, et siin alles kõike haaravat, psüühiliselt universaalset alust leida võib. Ütleb ju ka Ernst Troeltsch: „Primitiivsed religioonid moodustavad aluse ja seletusvahendi ka kõigile keerulisemale vormele ja esitavad alaliselt viljaka rüppe kõigile religioosile uutele kujunditele, aluspõhja, mis iga kõrgema religiooni all edasipüsib. Nii tehtakse suur leidis, et igasuguse religiooni ürg- ja põhikava primitiivse psüühhe loodud on keeles, kujutluses ja kultuses.“¹⁾

1) Die Philos. im Beginn des XX Jhrhdt, Festschrift für Kuno Fischer, I. 459. (Art. Rel.-philos.).

Nii peituvad loomulikult ka Kalevi Pojas nagu varjuunes elemendid, mis ei tarvitse sugugi ainult ükskord oma äratustööd teinud olla. Seal uinuvad vaimud, kes võivad uuesti elavaks saada, nagu Juta linikus, kui aga teadus ja kunst selle liniku uuesti leiavad.

III. Haud.

Kõige vanemal ajal surnuid ei maetud. On leitud surnukehi, toidujäänuste keskel, koldel, koobastes. Metsa surnud jäid matmata ja vette uppunud ülesotsimata. Suri keegi koopas, kus oli perekonna eluase, siis taganesid ellujäänud. Koobas jäi surnu eluasemeks. Surnu jäi sinna, kus ta suri. Ja kui pärast haldjatest kõne on, siis ei nõua ükski loogika, et neid algusest saadik vaimudeks peetakse. Võib isegi küsida, kas vaimu etümoloogia sõna tekkimise juures tõesti seesama on kui praegu. Ja kas animistiline mõtteviis pole sõna algvärvi muutnud? Pealegi on haldjas — valitseja.

Kuid ka siis, kui surnud hauda maetakse, püsib kujutus surnu asupaigast elumajana või toana. Nii leiame põhja-edela-Soome nõiasalmis:

Tulkon yhdeksän sukukuntaa —
tulkot Tuonelan tuvista,
Manalan majapaikoista,
tämän kirkon kalmistosta!¹⁾

ehk Lääne-Soome kiigelaulus Tuonela uue toa kirjelduses:

Turpehista katto pantu,	ehk: oviseinä oravanluista
santa pieni sammalina,	kätensija kärpänluista
hiekkä hieno permantona,	peräseinä peuranluista,
sivuseinä syltä pitkä,	sivuseinä siilinluista,
peräseinä kyynärätä,	katto karhunluista päällä.

haua või Tuonela toa täiesti elutoana esitatu olevat.

Sama kujutus leidub Setu leinalaulus:²⁾

Kat's kuulē' iks sa havva kai_vjat,
Koll' kodo tegijät,

1) K. Krohn, Suomen runojen uskonto, 61, niisama järgmised salmid.

2) Dr. Jakob Hurt, Setukeste laulud III, 241.

Jätke' iks tie' poja pähütsehe,
 Jätke' iks tie' lävi jalotsihe.
 Kui iks tund ta pühi tulēvat,
 Sūs pāzes ta pajast pakku parđ'zikēnē,
 Lāvest iks ta vällä lähenes,
 (Kāu iks ta kodo kārpsel,
 Lindas kodo liblikal,) ¹⁾
 Um̄mi tulē ta iks vaezit kaema,
 Kurvalit'zi kos'tma. (Järgneb.)

Toimetusele tulnud ajakirjad.

Teolooginen Aikakauskirja (Teologisk Tidskrift) 1928 № 4.
 Toinetaja Jaakko Gummerus. Sisu: Psykoanalys och religion — G. G. Rosenqvist. Apokalyptiset laulukuorst — Feliks Lujanen. Mitä on Ruusu-Risti? — A. E. Jokipii. Böndagstexterna — G. O. Rosenqvist.

Literatuur. Friedrich Loofs †.

Ajalooline Ajakiri 1928 № 2. Peatoimetaja P. Treiberg.
 Sisu: Mõisatereduktsiooni küsimus 1681 a. Liivi maapäeval — I. Vasar. Rooma keisririigi sotsiaalmajanduslik areng uues käsitluses — K. Vilhelmson. Eestikeelne plakat Põhjasõja esimesist aastaist — O. Liiv. Koguteos „Tartu“ ajalooline osa — H. Sepp. Akadeemilise Ajaloo Seltsi tegevus a. 1927—28 — Helmi Ottenson. Varia.

Protestantline Ilm №№ 7, 8 ja 9.

Seiji Noma „Magazine King“ of Japan. A sketch of his life, character and enterprises. Dai Nippon Yubenkwai Kodasha. Tokyo 1927.

Harald Pöld, Koselt, Die Einheit des Buches Jesaja, artikkel ajakirjas „Schrift und Bekenntnis“ Theologisches Zeitblatt, herausgegeben von der Evang.-Luther. Freikirche in Sachsen und anderen Staaten. Zwickau 1928 №№ 2 ja 3.

Lootusringi Juht, karskuskasvatustöö Ajakiri № 1. Okt. 1928. Vast. toim.: H. Roos. Väljaandja: Eesti Õpetajate Liit.

1) Seda osa võiks kergesti animistiliseks pidada, sest paljude uurijate silmis on kodukäimine või üldse surnu esinemine „lendava“ linna või putuka kujul — hinge pilt. Oleks siin kärbes või liblikas „hinge“ esindaja, siis tuleks konstateerida siin „animistilist“ interpollatsiooni, mis esindaks usuloolist sünkretismi, kompromissi kahe ajastu kujutluste vahel. Seda ei ole aga mitte, kui liblikas või kärbes osutub mitte hinge „epifaania“naks, vaid surnukeha moondisena. Siis on ikkagi tegemist puhta präänimismiga või paremine — sooma-toarh hismiga.

„Sõnavara“ kirjastuslaos

(Tartus, RÜÜtl 11 — tel. 1001)

on pealaos:

- J. Aunveri** : Kristus ja Buddha. Kaanej. kunstnik E. Järv'elt. 78 lhk.
Hind 1 kroon.
- H. Einer** : Dr. Martin Lutheruse Välkene Katekismus. 172 lhk. köit.
Hind 25 senti.
- Dr. F. W. Foerster** : Elujuht („Lebensführung“). 306 lhk. lluköites.
Hind 5 krooni.
- A. Heraklides** : Teadusline Piibli Sõnaraamat. 180 pildiga 361 lhk.
Hind 1 kr. 25 senti.
- J. Järve** : Dr. Martin Lutheruse Välkene Katekismus. 104 lhk. Hind 65 senti.
- A. Kamenskaja-Alba** : Mis on teosoofia? 16 lhk. Hind 25 senti.
- Dr. Kehri** järele **J. Laane** ja **P. Undritz** : Usuäratamisest ja kasvatamisest. 82 lhk. Hind 50 senti.
- J. Kurrik** : Ristimise raamat. 48 lhk., k. Hind 50 senti.
Vaimus ja tões. 80 lhk., k. Hind 50 senti
Surma varju orus ja Vaimus ja tões kokkukõidetult. Hind 1 kroon.
Surma varju orus, Vaimus ja tões ning Ristimise raamat kokkukõidetult. Hind 1 kr. 50 senti.
- M. Lipp'u** toimetusel: Suur Palestiina Seinakaart. 9 värvilises kivitrükis 4 lehel. Hind 3 krooni. Riide peale kleebitult ühes keppidega — 10 krooni.
- J. Matto** : Surnu puusärki panemise raamat. 110 lhk. Hind 10 senti.
- P. Org** : Kirikulaulude kogu koolitarviduseks. 2 par. ja täiend. trükk. 28 lauluga noodilisa. 126 lhk. Hind 25 senti.
- Prof. K. Shakov** : Teaduslik vaidlus. 14 lhk. Hind 10 senti.
- Prof. Ed. Tennmann** : Mooses ja Prohvetid. Vana Seaduse usk ja tema tunnistajad. 18 pildiga. 223 tiheda trük. lhk. Hind 2 krooni.
- E. K. Volk** : Ernst Renan'i „Jeesuse elu“. 32 lhk. Hind 10 senti.
- Usuteaduslise Ajakirja** aastakälgud, üksiknumbrid ja lisaväljaanded jne.

Laos kõikide kirjastuste kõik saadavalolevad raamatud.

Aadress: Sõnavara — Tartu.

Usuteadusline Ajakiri

ilmub **4 korda aastas** (septembris, detsembris, märtsis, juunis), iga number vähemalt 3 trükipoogna suuruses.

Tarviduse järele ilmuvad **lisavihud**, millede eest tuleb eraldi maksta. Ajakiri on määratud esimesel joonel usuteadlastele, kiriku ametikandjatele, usuõpetajatele, haritlastele, kes usu ja kiriku küsimustega teadusliselt seisukohalt tegemist teevad, kooli- ja rahvaraamatukogudele.

Kaastööd palutakse saata toimetaja aadressil: Tartu, Veski t. 20, prof. kt. E. Tennmann.

„Usuteadusline Ajakiri“ ja lisaväljaannete talitus ja pääladu asub Tartus, Rüütli 11 (tel. 1001) **Sõnavara** kirjastus laos.

Tellimishind aastas (4 nummert) 4 krooni, üksiknummer 1 kroon.

Esimesed 2 aastakäiku on veel saada:

- I. aastakäik — 3 kr. 60 s. lisavihuga, ilma lisavihuta 3 kr. 10 s.
- II. aastakäik — 3 kr. 60 s., lisavihk 75 s.

Üksiknumbrite müügikohad ja tellimiste vastuvõtjad:

- 1) Tallinnas: A. Keisermanni, J. Ploompuu, K./ü. „Rahvaülikooli“, T. E. K. Ü. „Päevalehe“ j. t. raamatukauplused.
 - 2) Tartus „Noor-Eesti“, E. K. Ü. „Postimehe“, Hans Raag'i, J. Raudsep'a, „Sõnavara“ j. t. raamatukauplused.
 - 3) Paides: K./ü. „Iwa“ raamatukauplus.
 - 4) Pärnus: Õpetajate O./ü. „Liidu“ raamatukauplus.
 - 5) Rakveres: M. Saar'e (end. „Odamehe“) raamatukauplus.
 - 6) Võrus: K./ü. „Tähe“ raamatukauplus jne.
- Täielik müügikohtade nimestik ilmub järgmises numbris.